

Mateusz Cieśla

Zmiany w instytucji zachowku wprowadzone ustawą z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej. Część 1

Changes to the institution of the compulsory share introduced by the Act of 26 January 2023 on the family foundation. Part 1

Abstract

Act of 26 January 2023 on the family foundation introduced significant changes to the Civil Code regarding the institution of the compulsory share. These changes were dictated by the need to adapt the existing provisions to the realities of the operation of the newly established legal entity. Consequently, the following were modified: a catalogue of sources of satisfaction of the compulsory share of the estate, the manner of calculating the compulsory share of the estate, principles of payment of the compulsory share of the estate and issues of limitation of claims under the compulsory share of the estate. However, by far the most significant change was the introduction of a clear basis for requesting reduction, instalment, and deferment of the payment of the compulsory share. The purpose of this article is to present the above-mentioned changes and to indicate their impact on the functioning of the institution of the compulsory share to date. The major positive aspects of these changes and their key drawbacks will be analysed. The starting point will be to show the relation that exists between the institution of a compulsory share and the institution of a family foundation. Indeed, at first glance a certain conflict between the two can be perceived. This study constitutes the first part of the considerations.

Keywords: *Civil Code, family foundation, compulsory share, heir, beneficiary*

Streszczenie

Ustawą z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej wprowadzono do Kodeksu cywilnego istotne zmiany w zakresie instytucji zachowku. Zmiany te były podyktowane koniecznością dostosowania dotychczasowych przepisów do realiów funkcjonowania nowo powołanej osoby prawnej. W konsekwencji modyfikacji uległy m.in.: katalog źródeł zaspokojenia zachowku, sposób obliczania zachowku, zasady wypłacania zachowku oraz kwestie przedawnienia roszczeń z tytułu zachowku.

Mateusz Cieśla, student, Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID: 0000-0003-0300-1650, e-mail: m.ciesla@student.uw.edu.pl

Data zgłoszenia tekstu przez autora: 26.04.2023 r.; data zaakceptowania do publikacji: 4.05.2023 r.

Niemniej zdecydowanie najważniejszą zmianą było wprowadzenie wyraźnej podstawy do żądania obniżenia, rozłożenia na raty oraz odroczenia płatności roszczenia z tytułu zachowku. Celem artykułu jest przedstawienie ww. zmian oraz wskazanie ich wpływu na dotychczasowe funkcjonowanie instytucji zachowku. Analizie poddane zostaną najbardziej znaczące pozytywne aspekty tych zmian oraz kluczowe wady. Punktem wyjścia będzie ukazanie relacji, jaka zachodzi pomiędzy instytucją zachowku a instytucją fundacji rodzinnej. Na pierwszy rzut oka dostrzec można bowiem między nimi pewien konflikt. Niniejsze opracowanie stanowi pierwszą część rozważań.

Słowa kluczowe: Kodeks cywilny, fundacja rodzinna, zachówek, spadkobierca, beneficjent

1. Wprowadzenie

W dniu 22.05.2023 r. weszła w życie, długo wyczekiwana przez środowiska biznesowe, ustawa o fundacji rodzinnej¹. Ustawodawca, wzorem innych państw², zdecydował się bowiem wprowadzić do polskiego porządku prawnego nowy podmiot – fundację rodzinną. Jak wskazywano w uzasadnieniu projektu ww. ustawy³, aby podmiot ten mógł płynnie funkcjonować, konieczna była nowelizacja części przepisów księgi IV Kodeksu cywilnego⁴, w szczególności w zakresie zachowku. Projektodawca przywołał uchwałę Sądu Najwyższego (dalej SN) z 17.03.2017 r.⁵, w której stwierdzono, że realizacja roszczeń z tytułu zachowku może zagrażać płynności finansowej przedsiębiorstwa i jego integralności gospodarczej, a w skrajnych przypadkach prowadzić nawet do likwidacji przedsiębiorstwa, wbrew woli spadkodawcy. W konsekwencji zmiany uległy m.in.: katalog źródeł zaspokojenia zachowku, sposób obliczania zachowku, zasady wypłacania zachowku oraz kwestie przedawnienia roszczeń z tytułu zachowku. Podkreślić należy, że ta instytucja prawa spadkowego stanowiła jeden z głównych problemów w toku prac legislacyjnych⁶.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najistotniejszych zmian w zakresie przepisów o zachowku, jakie wprowadziła przedmiotowa ustawa, oraz wskazanie ich

¹ Ustawa z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz.U. z 2023 r. poz. 326 ze zm.) – dalej u.f.r.; ustawa ta została niemalże jednogłośnie przyjęta przez Sejm w III czytaniu, co tylko podkreśla wagę wprowadzanych rozwiązań; zob. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2798> (dostęp: 12.03.2023 r.). Co ciekawe, pierwsze postulaty wprowadzenia do polskiego porządku prawnego fundacji rodzinnej były zgłaszane jeszcze w toku prac nad ustawą o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej. Zob. <https://legislacja.gov.pl/docs//1/12286850/12360708/12360711/dokument236032.pdf> (dostęp: 12.03.2023 r.).

² Fundacje rodzinne zostały uregulowane m.in. w Austrii, Dani, Holandii, Lichtensteinie, Malcie, Niemczech, Szwajcarii czy Szwecji. Zob. np. raport Instytutu Jagiellońskiego: *Dziedziczenie w przedsiębiorstwach rodzinnych*, s. 39–47, <http://jagiellonski.pl/files/other/1536001488.pdf> (dostęp: 12.03.2023 r.). W odniesieniu do regulacji niemieckich zob. P.M. Wiórek, „Ciemna strona” fundacji rodzinnej? Uwagi z perspektywy prawa niemieckiego, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2021/11, s. 11–13, <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2021.11.2> (dostęp: 12.03.2023 r.). W doktrynie niemieckiej i austriackiej rozważa się wyodrębnienie prawa spółek rodzinnych z ogólnego prawa handlowego. Szerzej P.M. Wiórek, *Czy istnieje potrzeba wyodrębnienia w ramach prawa handlowego i prawa spółek prawa przedsiębiorstw i spółek rodzinnych? Uwagi ogólne z perspektywy prawa niemieckiego i austriackiego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2023/6, s. 10–19, <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2023.6.2> (dostęp: 12.03.2023 r.).

³ Uzasadnienie projektu ustawy o fundacji rodzinnej, druk sejmowy nr 2798, Sejm IX kadencji, s. 48 i n., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/17118C9A9F6DE247C125890500329D3E/%24File/2798.pdf> (dostęp: 12.03.2023 r.) – dalej uzasadnienie projektu u.f.r.

⁴ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.) – dalej k.c.

⁵ Uchwała SN z 17.03.2017 r., III CZP 110/16, OSNC 2017/12, poz. 134. Głosy: P. Księżak, *Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r.*, III CZP 110/16, „Rejent” 2017/9, s. 124–132; P. Bender, *Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r.*, III CZP 110/16, „Rejent” 2018/5, s. 65–88; T. Justyński, *Spadkowe prawo, umowy dotyczące spadku, umowa o zrzeczeniu się prawa do zachowku, umowy mortis causa. Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r.*, III CZP 110/16, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018/11, s. 3–8.

⁶ Kwestia ta była przedmiotem skierowanego do konsultacji publicznych pytania VIII, zadanego w ramach „Zielonej księgi o fundacji rodzinnej”, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zielona-ksiega-o-fundacji-rodzinnej> (dostęp: 12.03.2023 r.). Zob. ilość oraz treść uwag zgłoszonych w ramach konsultacji publicznych projektu: <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12344906> (dostęp: 12.03.2023 r.).

wpływu na dotychczasowe funkcjonowanie tej instytucji⁷. Analizie poddane zostaną najważniejsze pozytywne aspekty tych zmian oraz kluczowe wady. Punktem wyjścia będzie ukazanie relacji, jaka zachodzi pomiędzy instytucją zachowku a instytucją fundacji rodzinnej. Już bowiem na pierwszy rzut oka, z uwagi na jeden z celów, jaki przyświeca fundacji rodzinnej, tj. przeciwdziałanie rozdrobnieniu majątku, dostrzec można pewien konflikt między nimi. Powyższe rozważania pozwolą ustalić, czy dokonywane zmiany odpowiadają oczekiwaniom środowisk biznesowych, a jednocześnie, czy nie stanowią nadmiernej ingerencji w istotę instytucji zachowku⁸. Artykuł został podzielony na dwie części. Poniżej, w części pierwszej, omówiona została relacja instytucji zachowku oraz instytucji fundacji rodzinnej. Przedstawiono także problematykę źródeł zaspokojenia zachowku i przysporzeń pomniejszających zachówek, w tym kwestię zaliczania na poczet zachowku świadczeń polegających na korzystaniu z rzeczy i świadczeń przyszłych lub warunkowych. Natomiast druga część artykułu przede wszystkim koncentrować się będzie na analizie nowego art. 997¹ k.c. Ponadto poruszy takie kwestie jak: majątek doliczany oraz wyłączony od doliczania do spadku na potrzeby obliczania zachowku, kolejność zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku oraz umowa o zrzeczenie się zachowku.

2. Fundacja rodzinna a zachówek – rzeczywisty czy pozorny konflikt?

Geneza instytucji zachowku sięga już czasów rzymskich⁹. Rozwiązanie to zostało recypowane do polskiego ustawodawstwa, a stosowne regulacje znalazły się m.in. w dekrete z 8.10.1946 r. – Prawo spadkowe¹⁰, a następnie w przepisach księgi IV Kodeksu cywilnego¹¹. Obecnie przez zachówek rozumieć należy roszczenie pienięż-

⁷ Z uwagi na systemowe podobieństwa prawa polskiego, niemieckiego i austriackiego w zakresie zachowku oraz fundacji rodzinnej/prywatnej w dalszej części artykułu przedstawione zostaną także stanowiska doktryny oraz orzecznictwa Niemiec i Austrii.

⁸ W kontekście relacji instytucji zachowku i fundacji prywatnej w doktrynie austriackiej wprost zadawano pytanie: czy fundacja prywatna jest bezpieczną przystanią? (*Exkurs: Safe harbour Privatstiftung? – Bruchlinien im Pflichtteils*). S. Kalss, *Stiftungsland Österreich – Aktuelle Entwicklungen und Tendenzen*, aktualiz. M. Eiselsberg, J. Zollner, Wien 2009, z. 16, s. 22.

⁹ Co do rzymskiej genezy instytucji zachowku, jej ewolucji oraz zagadnień prawnoporównawczych zob. W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy*, „Zeszyty Prawnicze” 2008/2, s. 149–187 i przywołana tam literatura. Zob. też B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 1036–1041. Z perspektywy zagranicznej: R. Zimmermann, *Mandatory Family Protection in the Civilian Tradition*, [w:] *Comparative Succession Law*, t. 3, *Mandatory Family Protection*, red. K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann, Oxford 2020, s. 648–706, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198850397.003.0022> (dostęp: 12.03.2023 r.). Warto dodać, że w plemiennych systemach germańskich i słowiańskich dominował pogląd, iż spadek należy do rodziny i spadkodawca nie może nim swobodnie dysponować. Szerzej K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001, s. 96–97.

¹⁰ Dekret z 8.10.1946 r. – Prawo spadkowe (Dz.U. z 1946 r. Nr 60, poz. 328 ze zm.) – dalej dekret. Przepisy dekretu dot. zachowku posługiwały się pojęciem, które bardzo dobrze obrazuje istotę oraz cel tej instytucji, tj. pojęciem „spadkobierców koniecznych”.

¹¹ Zdaniem Franza Bydlińskiego zachówek jest jedną z podstawowych zasad prawa spadkowego. F. Bydliński, *System und Prinzipien des Privatrechts*, Wien 2013, s. 404.

ne w określonej w ustawie wysokości oraz przysługujące określonym w ustawie osobom, które nie uzyskały od spadkodawcy żadnej korzyści lub uzyskały korzyść w mniejszym zakresie niż określony dla nich prawem¹². Uprawnienie do zachowku jest zagwarantowane przez prawo spadkowe, którego uprawniony nie może być pozbawiony przez spadkodawcę, z wyjątkiem sytuacji, kiedy występują przesłanki do wydziedziczenia (art. 1008 k.c.)¹³. W tym kontekście pojawia się jednak pewien podstawowy problem, który można sprowadzić do następującego pytania: czy takie rozwiązanie nie stanowi nadmiernej oraz niedopuszczalnej ingerencji w fundamentalną zasadę swobody testowania spadkodawcy¹⁴? Innymi słowy, czy prymat powinna uzyskać pełna swoboda testowania, czy jednak uwzględnić należy „prawo do spadku” (jego części) osób najbliższych? Udzielenie odpowiedzi na tak postawione pytania pozwoli ukazać istotę oraz *ratio* instytucji zachowku.

W zachowku upatrywać należy instytucji ingerującej w zasadę swobody testowania¹⁵, przy czym jest to ingerencja bardziej w sensie faktycznym niż prawnym¹⁶. W istocie spadkodawca nie jest bowiem formalnie i prawnie ograniczony w zakresie swoich rozrządzeń. Jak trafnie zauważył Sąd Najwyższy w postanowieniu z 5.04.2018 r.¹⁷, zachówek zapewnia najbliższym członkom rodziny spadkodawcy „niezależnie od woli spadkodawcy, a nawet wbrew jego woli” roszczenie pieniężne w ustawowo przypisanej wysokości. Nie oznacza to jednak, że ingerencja ta jest

¹² Niekiedy w doktrynie austriackiej zachówek określa się jako „prawo do świadczenia według wyboru spadkodawcy” (*Vertanspruch mit Erblasserwahl*), gdyż jest to prawo osoby uprawnionej do określonej części majątku, którą spadkodawca może pokryć według własnego uznania za pomocą darowizn na wypadek śmierci lub darowizn *inter vivos*. Przyznaje osobie uprawnionej do zachowku roszczenie o świadczenie pieniężne tylko wtedy, gdy takie darowizny nie zapewniają wystarczającego pokrycia zachowku. Tak np. C. Klampfl, *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht*, Wien 2018, s. 28.

¹³ Wyrok SN z 25.04.2017 r., V CSK 367/16, LEX nr 2327136.

¹⁴ W istocie do tego zagadnienia sprowadzało się badanie konstytucyjności przepisów o zachowku przez Trybunał Konstytucyjny (dalej TK) w wyroku z 25.07.2013 r., P 56/11, OTK-A 2013/6, poz. 85. Tak też przyjęto w głosie do tego orzeczenia: T. Justyński, *Zrzeczenie się zachowku. Głosa do wyroku TK z dnia 25 lipca 2013 r.*, P 56/11, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2019/3, s. 23. W kontekście tematu niniejszego artykułu pytanie to można by było zadać również w następujący sposób: czy tradycyjne motywy stojące za zasadnością instytucji zachowku mogą nadal uzasadniać ingerencję w swobodę testowania, w świetle zaistniałych zmian społecznych, demograficznych oraz przede wszystkim gospodarczych? Takie pytanie zostało postawione m.in. w niemieckiej doktrynie. Szerzej A. Röthel, *Pflichtteil und Stiftungen: Generationengerechtigkeit versus Gemeinwohl?*, „Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2006/1, s. 8 i przywołana literatura w przyp. 2.

¹⁵ Tak np.: wyrok SN z 30.10.2003 r., IV CK 158/02, LEX nr 106579; wyrok Sądu Apelacyjnego (dalej SA) w Szczecinie z 29.12.2014 r., I ACa 809/14, LEX nr 1711565; K. Smoter, *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, „Państwo i Prawo” 2013/9, s. 54–66; W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 96; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 97; E. Skowrońska-Bocian, *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 127; E. Niezbecka, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2008, s. 86. Z perspektywy prawnoporównawczej zob. M. Schauer, *Intergenerational transfer of wealth from a comparative perspective. Different solutions to a complex problem*, „Ricerche giuridiche” 2013/2, s. 339–340.

¹⁶ Tak trafnie m.in. E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz...*, s. 97.

¹⁷ Postanowienie SN z 5.04.2018 r., II CSK 85/18, LEX nr 2486134; tak też: uchwała SN z 19.05.1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981/12, poz. 228; wyrok SA w Warszawie z 18.10.2018 r., VI ACa 854/17, LEX nr 2623287.

nadmierna czy niedopuszczalna¹⁸. Zasada swobody testowania to jeden z aspektów konstytucyjnego prawa do dziedziczenia¹⁹. Prawo to nie ma charakteru absolutnego, ponieważ ingerencja organów władzy publicznej jest dopuszczalna, pod warunkiem że ustanowione ograniczenia będą zgodne z zasadami wyrażonymi w art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁰. Słusznie w orzecznictwie i doktrynie podnosi się, że uzasadnieniem dla ingerencji instytucji zachowku w zasadę swobody testowania jest przede wszystkim konstytucyjna zasada ochrony rodziny²¹. Idea takiej ochrony jest uniwersalna na tle rozwiązań państw członkowskich Unii Europejskiej²². Zachówek służy zapewnieniu ekonomicznych podstaw wspólnocie rodzinnej i wyraża potrzebę zachowania solidarności i wzajemnej pomocy w rodzinie²³. W określonych wypadkach zachówek może też zarazem spełniać funkcję alimentacyjną²⁴. Uzasadnienie to korespondowałoby z obecnym pojmowaniem więzi rodzinnych w prawie cywilnym, które stanowią obecnie dobro osobiste²⁵. Zarówno instytucja zachowku, jak i dobro osobiste pod postacią więzi rodzinnych ukierunkowane są na ochronę rodziny (w przypadku obu jako konstytucyjną podstawę wskazuje się art. 18 i 71 Konstytucji RP²⁶), eksponującą aprobowaną powszechnie

¹⁸ Tak nietrafnie m.in.: K. Smoter, *Zachówek...*, s. 66; M. Załucki, *Wydziędziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010, s. 459–463 i 466–467. Ten ostatni autor złądził swoje stanowisko w późniejszej publikacji: M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012/3, s. 531, 533 i 561. Na gruncie prawa niemieckiego: regulacje dotyczące zachowku przez długi czas były akceptowane, jako kompromis pomiędzy „ustawowym rodzinnym prawem spadkowym” (odwoływano się wówczas do zasady „majątek płynie tak jak krew” – *Das Gut rinnt wie das Blut*) a całkowitą swobodą testowania, z obawy przed radykalnym zerwaniem z tradycją. Szerzej B. Dauner-Lieb, *Bedarfe einer Reform des Pflichtteilsrechts?*, „Deutsche Notar-Zeitschrift” 2001, s. 460.

¹⁹ Zob. np. K. Kozłowski, *Prawo dziedziczenia w świetle postanowień Konstytucji RP – zarys instytucji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017/22(4), s. 67, <https://doi.org/10.15290/bsp.2017.22.04.04> (dostęp: 20.03.2023 r.).

²⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) – dalej Konstytucja RP. Zob. S. Jarosz, *Glosa do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 25 lutego 1999, K. 23/98*, „Państwo i Prawo” 1999/9, s. 103 i n.

²¹ Tak np.: wyrok TK z 25.07.2013 r., P 56/11, OTK-A 2013/6, poz. 85; wyrok SA w Warszawie z 24.11.2011 r., I ACa 524/11, LEX nr 1237745; wyrok SA w Szczecinie z 8.10.2013 r., I ACa 375/13, LEX nr 1430831; W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, s. 95–96; B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, s. 1037; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012, s. 62. Por. wyrok TK z 4.09.2007 r., P 19/07, OTK-A 2007/8, poz. 94.

²² Szerzej P. Księżak, *Zachówek...*, s. 26–40.

²³ Wyrok SA w Łodzi z 26.09.2018 r., I ACa 241/18, LEX nr 2596524.

²⁴ Zob. W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, s. 96 i przywołana tam literatura. Zob. też A. Paluch, *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2015/2, s. 13; autorka uważa, że to właśnie funkcja alimentacyjna powinna w pierwszym rzędzie uzasadniać ingerencję w swobodę testowania, co jednak – moim zdaniem – nie jest do końca trafne. Opowiedzieć należy się bowiem raczej za poglądem przedstawionym przez Rudolfa Welsera, że główną rolą zachowku nie jest „funkcja zaopatrzeniowa lub alimentacyjna”, ale ochrona solidarności rodzinnej i gospodarczych podstaw jej funkcjonowania. Zob. W. Borysiak, *Recenzja – Rudolf Welsler, Die Reform des österreichischen Erbrechts: Gutachten, Bd II/I, Verhandlungen des Siebzehnten Österreichischen Juristentages, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2009*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2011/2, s. 584.

²⁵ Zob. art. 448 § 2 k.c. po jego nowelizacji ustawą z 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 1615).

²⁶ W przypadku więzi rodzinnej jako dobra osobistego było to jednak co najmniej wątpliwe. Zob. np. P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, art. 23, nb 3.

w społeczeństwie wartość, jaką jest rodzina, oraz podkreślają rolę relacji/więzi łączących poszczególnych członków rodziny.

Podstawą instytucji zachowku mogłyby być również samo konstytucyjne prawo do dziedziczenia (art. 21 i 64 Konstytucji RP). O ile kwestia ta jest w doktrynie sporna i została zanegowana przez Trybunał Konstytucyjny²⁷, o tyle wydaje się, że w zachowku (prawie rodziny do części majątku spadkodawcy) można upatrywać namiastki konstytucyjnego prawa do dziedziczenia, w jego biernym aspekcie²⁸.

Podsumowując powyższe rozważania, należy wskazać, że zachówek jako uzasadniona forma ograniczenia swobody testowania ma na celu zagwarantować uprawnionej osobie (dawniej określanej jako „spadkobierca konieczny”) określoną korzyść ze spadku, przez co spadkodawca realizuje ciężące na nim obowiązki moralne (solidarność, wzajemna pomoc) względem członków jego najbliższej rodziny²⁹, a jednocześnie zapewnia pozostawienie majątku w rodzinie i sprawiedliwy podział (w sensie ekonomicznym) schedy spadkowej³⁰. Jak zaznaczał Bogudar Kordasiewicz, w literaturze obcej tę ostatnią myśl wyraża się niekiedy spostrzeżeniem, że instytucja zachowku przeciwdziała nadmiernej koncentracji majątku. W przypadku większej liczby osób blisko spokrewnionych spadkodawca nie może przeznaczyć całości

²⁷ Wyrok TK z 25.07.2013 r., P 56/11, OTK-A 2013/6, poz. 85. Przeciwno takiemu stanowisku m.in. W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, s. 92-93. Aprobując np.: P. Książak, *Zachówek...*, s. 59; M. Załucki, *Przyszłość...*, s. 533 i 561; T. Justyński, *Zrzeczenie...*, s. 23. Pogląd taki wypowiedany był również w judykaturze, np.: wyrok SN z 25.02.1998 r., III RN 117/97, OSNP 1998/24, poz. 702; uchwała SN z 7.12.2006 r., III CZP 88/06, OSNC 2007/9, poz. 132.

²⁸ Zob. argumenty za takim stanowiskiem: T. Justyński, *Zrzeczenie...*, s. 23. Co do dyskusji na ten temat w prawie niemieckim: G. Otte, *Das Pflichtteilsrecht – Verfassungsrechtsprechung und Rechtspolitik*, „Archiv für die civilistische Praxis” 2002/202(2), s. 318-323. Zob. też fundamentalny wyrok Bundesverfassungsgericht z 19.04.2005 r., 1 BvR 1644/00 i 1 BvR 188/03, „Neue Juristische Wochenschrift” 2005/22, s. 1561-1567. Zob. omówienie argumentacji zawartej w wyroku oraz jej przyjęcia w doktrynie niemieckiej: P. Książak, *Zachówek...*, s. 57-59.

²⁹ Inaczej: A. Paluch, *System...*, s. 10. Autorka upatruje w zachowku sankcji prawnej za niedopełnienie tego moralnego obowiązku. Jej zdaniem zachówek w obecnym kształcie nie przystaje już do rzeczywistych realiów społecznych, z uwagi na przemiany zachodzące w modelu współczesnej rodziny. A. Paluch, *System...*, s. 17-22. Por. B. Dauner-Lieb, *Bedarf...*, s. 462-463 – kwestionowanie istnienia instytucji zachowku przez pryzmat „kryzysu w rodzinie” (*Krise der Familie*) jest nieuprawnione, gdyż pomija istotę problemu. Zob. D. Henrich, *Familienerbrecht und Testierfreiheit im europäischen Vergleich*, „Deutsche Notar-Zeitschrift” 2001, s. 442-443.

³⁰ Zob. zbiór orzeczeń ukazujących cel i funkcje instytucji zachowku: A. Partyk, T. Partyk, *Cel instytucji zachowku*, LEX/el. 2019. Na temat funkcji zachowku: P. Książak, *Zachówek...*, s. 47-55. Zob. też K. Górniak, *Sukcesja przedsiębiorstwa na wypadek śmierci przedsiębiorcy*, Warszawa 2023, s. 417 – autor wskazuje, że historyczną funkcją zachowku była „ochrona dysponowania majątkiem na wypadek śmierci, służąca zachowaniu czynnych i dochodowych mas majątkowych, czyli gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw”, oraz że obecnie zachówek nie realizuje w pełni tej funkcji, a wręcz istnieje potrzeba zapewnienia „instrumentów chroniących przedsiębiorstwo przed dewastującymi je konsekwencjami zachowku”. Instrumenty te powinny umożliwić realizację pierwotnej funkcji zachowku. Funkcję zachowku ujęto w uzasadnieniu projektu Kodeksu cywilnego z 1951 r., s. 46: „W prawie burżuazyjnym (niemieckim i austriackim – dop. M.C.) wspomniana instytucja wynika z tendencji do zachowania w całości gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw zarobkowych” (uzasadnienie dostępne w Bibliotece Sądu Najwyższego). Szerzej o projekcie z 1951 r.: A. Moszyńska, *Prawo spadkowe w nieznanym projekcie kodeksu cywilnego*, „Z Dziejów Prawa” 2017/10, 163-180.

spadku tylko jednej wybranej przez siebie osobie, choćby jego związek emocjonalny z nią był najsilniejszy³¹.

Przechodząc do instytucji fundacji rodzinnej, należy wskazać, że instytucja ta stanowi narzędzie prawne do przeprowadzenia procesów sukcesyjnych, które pozwolić ma na zatrzymanie kapitału w kraju na wiele pokoleń oraz zwiększenie potencjału krajowych inwestycji³². W założeniu fundacja rodzinna będzie minimalizować ryzyko nieudanej sukcesji i gwarantować kontynuację działalności biznesowej polskich przedsiębiorców przez możliwość gromadzenia przez nich rodzinnego majątku³³. Przekazanie majątku, w tym firmy rodzinnej, fundacji rodzinnej ma chronić go przed podziałem, umożliwić jego pomnażanie, a więc także czerpanie z niego korzyści, które będzie można przeznaczyć na pokrycie kosztów utrzymania osób wskazanych przez fundatora (beneficjentów). Jak podkreślał to projektodawca, owo czerpanie korzyści przez zapewnienie ciągłości firmy rodzinnej jest kluczowe dla celów zabezpieczenia rodziny, gdyż co do zasady beneficjentami fundacji będą właśnie członkowie rodziny fundatora. Jednocześnie fundacja rodzinna zapobiegać ma sytuacji opisanej przez XIX-wieczne przysłowie: „Bogactwo zdobyte w jednym pokoleniu rzadko utrzymuje się w trzecim pokoleniu” (ang. „*There's nobbut three generations between a clog and clog*”)³⁴. Powyższe założenia znajdują odzwierciedlenie w art. 2 ust. 1 zd. 1 u.f.r., zgodnie z którym „fundacja rodzinna jest osobą prawną utworzoną w celu gromadzenia mienia, zarządzania nim w interesie beneficjentów oraz spełniania świadczeń na rzecz beneficjentów”.

Ta krótka charakterystyka fundacji rodzinnej pozwala ukazać tę instytucję jako mechanizm służący do koncentracji majątku fundatora (spadkodawcy), który to majątek przez odpowiednie zarządzanie powinien przede wszystkim zaspokajać

³¹ B. Kordasiewicz, *Zachowek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1037. Niekiedy w literaturze zagranicznej zaznacza się, że istotą i zasadą prawa spadkowego jest tzw. prawo podziału, ponieważ prawo spadkowe ma zapobiegać, w swoim założeniu, tworzeniu nieskończonego czasowo prywatnego majątku. Tak P. Rawert, *Die Stiftung als Familiengesellschaft (?) – Zur Virtualisierung gesellschaftsrechtlicher Strukturen durch das Stiftungsrecht*, „*Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht*” 2018/6, s. 838, za: M. Wiórek, „*Ciemna...*”, s. 12. Co ciekawe, zasada równego podziału spadku została uznana przez A. Smitha za „*natural law of succession*”. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London 1776 [tłum. M. Stirner, przedruk Köln 2009], s. 466, za: R.M. Junius-Morawe, *Zur Legitimität der Familienstiftung*, Wiesbaden 2022, s. 152, <https://doi.org/10.1007/978-3-658-36607-0> (dostęp: 12.03.2023 r.).

³² Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 5–6.

³³ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 6. W doktrynie austriackiej zaznacza się, że przez przekazanie majątku do fundacji prywatnej fundator może realizować dwa zasadnicze cele: zachowanie spójności aktywów i uniknięcie ryzyka dziedziczenia (*Zusammenhalt des Stiftungsvermögens und Vermeidung des Erbgangs*) oraz zapewnienie międzypokoleniowego podziału dochodów i możliwości dysponowania majątkiem fundacji (*Generationsübergreifende Zuordnung von Ertrag und Verfügungsbefugnis am Stiftungsvermögen*). Sprawia to, że fundacja prywatna gwarantuje integralność aktywów. Zob. C. Klampfl, *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht...*, s. 20. W kontekście prawa niemieckiego nt. możliwości „obejścia” prawa spadkowego w całości („*oust succession law as a whole*”) z wykorzystaniem fundacji rodzinnej: A. Dutta, *Will-Substitutes in Germany*, [w:] *Passing Wealth on Death: Will-Substitutes in Comparative Perspective*, red. A. Braun, A. Röthel, Oxford 2016, s. 187. Co do wykorzystania fundacji rodzinnej: A. Dutta, *Von der pia causa zur privatnützigen Vermögensbindung: Funktionen der Stiftung in den heutigen Privatrechtskodifikationen*, „*Rabel Journal of Comparative and International Private Law*” 2013/77(4), s. 832–840, <https://doi.org/10.1628/003372513X671345> (dostęp: 30.03.2023 r.).

³⁴ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 5–6.

interesy beneficjentów fundacji (co do zasady członków rodziny fundatora). Można zatem dojść do wniosku, że u samych podstaw instytucji zachowku oraz instytucji fundacji rodzinnej leżą w istocie tożsame wartości. Zarówno zachówek, jak i fundacja rodzinna służąc mają bowiem ochronie rodziny, w tym sensie, że zapewniają jej ekonomiczne podstawy funkcjonowania przez stworzenie możliwości partycypacji w majątku fundatora (spadkodawcy), wyrażając potrzebę wzajemnej pomocy w rodzinie³⁵. Niemniej dodać od razu należy, że pomiędzy tymi instytucjami istnieje fundamentalna różnica w sposobie oraz jakości ochrony ww. wartości.

Po pierwsze, jak już była o tym mowa, zachówek służy zapewnieniu sprawiedliwego podziału (w sensie ekonomicznym) schedy spadkowej, co wyraża się w tym, że zachówek przeciwdziała nadmiernej koncentracji majątku u jednego podmiotu. Tymczasem fundacja rodzinna jest instrumentem, który owej koncentracji majątku *expressis verbis* służy. Jak słusznie zauważył Witold Borysiak, „Nie jest bowiem obojętne z punktu widzenia spadkodawcy (fundatora – dop. M.C.), jak też z punktu widzenia społecznego, czy takie kompleksy majątkowe (fundacje – dop. M.C.), spełniające użyteczne funkcje społeczne, ulegną po śmierci spadkodawcy rozdrobnieniu albo czy też spadkobiercy zmuszeni będą do zaprzestania działalności”³⁶. Przekazanie majątku fundacji rodzinnej przez fundatora (spadkodawcę) ma chronić ten majątek przed podziałem oraz zapewnić ciągłość działalności – wchodzącego w skład tego majątku – przedsiębiorstwa rodzinnego. Dopiero przez tę kumulację i odpowiednie zarządzanie aktywami fundacji realizować się będzie ochrona poszczególnych członków rodziny. To właśnie ta kwestia ujawnia największą rozbieżność pomiędzy zachowkiem a fundacją rodzinną³⁷. Skoro bowiem fundacja rodzinna przeciwdziałać ma rozdrobnieniu majątku, zachówek jawi się jako ryzyko nieosiągnięcia tego celu³⁸. Zachówek zapewnia bowiem uprawnionym członkom rodziny roszczenie pieniężne niezależnie od spadkodawcy, a nawet wbrew jego woli. W sytuacji, w której spadkodawca rozporządza swoim majątkiem w ten sposób, że przekazuje określonej osobie pewną masę majątkową (np. przedsiębiorstwo), konieczność zaspokojenia

³⁵ Stąd też ustawodawca słusznie wprowadził mechanizmy, które zapobiegają dublowaniu korzyści z tytułu roszczeń o zachówek oraz z tytułu świadczeń na rzecz beneficjenta (np. art. 991 § 2 k.c.). Warto dodać, że prawo spadkowe postrzegane jest niekiedy jako uzupełnienie prawa własności, gdyż duża część ludzkich działań związanych z akumulacją majątku może być podyktowana chęcią przekazania tego majątku swoim potomkom. Tak np. R.M. Junius-Morawe, *Zur Legitimität...*, s. 148.

³⁶ W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, s. 58.

³⁷ Obrazowo przedstawiła to Susanne Kalss, która wskazała, że prawo spółek jest prawem konsolidacji, unifikacji, natomiast głównym celem prawa spadkowego jest przekazanie i równy (lub sprawiedliwy) podział majątku, nabytego przez spadkodawcę w ciągu jego życia, między spadkobierców. S. Kalss, *The Interaction Between Company Law and the Law of Succession – A Comparative Perspective*, [w:] *Company Law and the Law of Succession. Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law*, red. S. Kalss, Cham 2015, s. 6, https://doi.org/10.1007/978-3-319-18011-3_1 (dostęp: 12.03.2023 r.).

³⁸ Kwestię tę można ująć w ten sposób, że ochrona realizowana przez fundację rodzinną jest niejako dwustopniowa. Najpierw następuje bowiem etap kumulacji, a później co do zasady – etap alokacji dóbr. Natomiast zachówek pomija etap kumulacji, bo służy od razu alokacji dóbr. Zdaniem S. Kalss podstawowe zasady prawa spadkowego dążą do wywołania efektu dystrybucji (*Verteilungswirkung*), a fundacje prywatne mają wywołać efekt koncentracji (*Konzentrationsfunktion*). S. Kalss, *Stiftungsland...*, s. 23 i przywołana tam literatura.

roszczenia z tytułu zachowku może prowadzić do naruszenia interesów tych osób, gdyż np. zmusi ich do sprzedaży części aktywów (w tym aktywów przedsiębiorstwa). W konsekwencji, jak trafnie wskazał Kacper Górniak, prowadzić to może do konfliktu interesów między sukcesorem zmarłego przedsiębiorcy, który otrzymał od niego przedsiębiorstwo nieodpłatnie w celu kontynuowania działalności gospodarczej, a osobami uprawnionymi do zachowku³⁹.

Po drugie, zachówek jako zagwarantowane ustawowo uprawnienie przeciwdziałać ma arbitralności decyzji spadkodawcy. Tymczasem w przypadku fundacji rodzinnej zakres ochrony oraz sama ochrona zależą właśnie od swobodnej decyzji fundatora. Zgodnie z ustawą o fundacji fundator będzie mógł bowiem dowolnie określić m.in. szczegółowe cele i wizje działalności fundacji (art. 2 ust. 1 zd. 2 u.f.r.) oraz, co kluczowe, krąg beneficjentów i uprawnień beneficjenta (art. 14 ust. 2 u.f.r.). Duża dowolność w kształtowaniu składu osobowego beneficjentów może prowadzić do licznych, niepożądanych zdarzeń. Niemniej, skoro potrzeba ochrony rodziny w aspekcie ekonomicznym nie budzi wątpliwości, a zarówno zachówek, jak i fundacja cel ten realizują, w sytuacji, w której dany członek rodziny nie zostanie beneficjentem fundacji rodzinnej (nie zostanie objęty ochroną), powstała w ten sposób luka w jego ochronie powinien wypełnić zachówek. W tym kontekście realizuje się wspomniana funkcja zachowku, która zapobiegać ma przeznaczeniu całości spadku tylko jednej osobie wybranej przez spadkodawcę, na co w istocie pozwala fundacja rodzinna.

W możliwości powołania fundacji rodzinnej i przekazania jej majątku rodzinnego upatrywać można wyraz zasady wolności działalności gospodarczej bądź zasady swobody testowania, jak również zasady ochrony rodziny. Niezależnie od tego, którą zasadę się wskaże (zasada ochrony rodziny nie powinna być jednak wskazywana jako jedyna), prawa i wolności odnoszące się do tych zasad nie mają charakteru absolutnego, przy czym ewentualna ingerencja w nie musi być uzasadniona w świetle art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. W przypadku fundacji rodzinnej, analogicznie jak na wstępie niniejszego podrozdziału, uzasadnienia poszukiwać należy w konstytucyjnej zasadzie ochrony rodziny.

Nie ulega wątpliwości, że wszystkie wskazane powyżej zasady muszą być zagwarantowane w państwie prawa, chociaż ich współlistnienie w kontekście fundacji rodzinnej powoduje konieczność ograniczenia jednej kosztem drugiej (wolności działalności gospodarczej oraz swobody testowania – względem ochrony rodziny)⁴⁰. Istota instytucji (fundacja rodzinna oraz zachówek), które je wyrażają, skutkuje bowiem tym, że żadna z nich nie może być w pełni realizowana bez uszczerbku dla drugiej. Jednocześnie na płaszczyźnie zasady ochrony rodziny wymienione powyżej instrumenty mogą się istotnie uzupełniać. Zadaniem ustawodawcy jest więc

³⁹ K. Górniak, *Sukcesja...*, s. 412.

⁴⁰ Mając to na uwadze, należy wyraźnie zaznaczyć, że nie sposób przedkładać możliwości kontynuacji działalności gospodarczej nad dobro rodziny (jej poszczególnych członków). Dążyć bowiem trzeba do wyważenia tych wartości, a nie pomijania jednej kosztem drugiej. Stąd za nietrafne, a wręcz za niedopuszczalne, uznać należy wszelkie propozycje wyłączenia stosowania przepisów o zachowku do fundacji rodzinnej zgłaszane podczas konsultacji społecznych. Zob. przyp. 6. Szerzej nt. „konfliktu” prawa handlowego

stworzenie takich mechanizmów i rozwiązań, które gwarantowałyby jak najpełniejszą realizację wskazanych zasad. Ustawodawca oraz judykatura, tworząc lub wykładając przepisy, powinny dążyć do maksymalnego wyważenia interesów wszystkich zaangażowanych podmiotów (tj. uprawnionych z tytułu zachowku, spadkodawcy/fundatora oraz beneficjentów fundacji), bez nadmiernej preferencji niektórych z nich. Z jednej strony wydaje się, że działania związane z realizacją roszczenia z tytułu zachowku powinny być podejmowane z uwzględnieniem potrzeby zapewnienia kontynuacji działalności gospodarczej prowadzonej przy wykorzystaniu fundacji rodzinnej (w tym kontekście wątpliwym może być art. 5 u.f.r.). Z drugiej strony nie sposób pominąć spostrzeżenia Trybunału Konstytucyjnego wyrażonego w wyroku z 25.02.1999 r.⁴¹, zgodnie z którym „ustawodawca, kształtując instrumenty prawa spadkowego, powinien (...) dążyć do umocnienia związków rodzinnych oraz konsekwencji prawnych takich związków”. W tym miejscu nasuwa się oczywiste pytanie: czy tak postawiony cel realizują wprowadzone ustawą o fundacji rodzinnej przepisy nowelizujące Kodeks cywilny?

Mając na uwadze powyższe rozważania, podkreślające cel i istotę zachowku oraz fundacji rodzinnej, jak również wskazujące na wartości, które znajdują się u podstaw tych instytucji, można przejść do analizy poszczególnych zmian wprowadzonych ustawą o fundacji rodzinnej. Już teraz zaznaczyć należy, że zmiany te istotnie wpływają na dotychczasowy kształt regulacji zachowku.

3. Źródła zaspokojenia zachowku oraz przysporzenia pomniejszające zachowek

3.1. Analiza przepisów Kodeksu cywilnego i ustawy o fundacji rodzinnej

Katalog sposobów realizacji prawa do zachowku został uzupełniony o świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie przekazane uprawnionemu do zachowku w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej (art. 991 § 2 k.c.). Dodanie tych dwóch źródeł jest naturalną konsekwencją przyjęcia założenia, w myśl którego u podstaw zachowku oraz fundacji rodzinnej leży w istocie tożsama wartość, tj. ochrona rodziny, co oznacza, że obie te instytucje dążą do zaspokojenia tego samego interesu majątkowego danego członka rodziny.

W świetle art. 2 ust. 2 u.f.r. przez świadczenie od fundacji rodzinnej należy rozumieć „składniki majątkowe, w tym środki pieniężne, rzeczy lub prawa, przeniesione

i prawa spadkowego, w perspektywie prawnoporównawczej: S. Kalss, *The Interaction...*, [w:] *Company...*, s. 3–48. Zaznaczyć przy tym należy, że zdaniem R. Welsera za zniesieniem instytucji zachowku nie może przemawiać to, iż obowiązek jego zapłaty prowadzić może do podziału kompleksów majątkowych wchodzących w skład spadku, gdyż do takiego podziału może także dojść w sytuacji powołania przez testatora do dziedziczenia kilku współspadkobierców, a następnie zniesienia między nimi wspólności majątku spadkowego. W. Borysiak, *Recenzja...*, s. 584. Ponadto wg R. Welsera okoliczność, że w skład spadku wchodzi przedsiębiorstwo, nie może mieć wpływu na ograniczenie praw osób uprawnionych, a tym bardziej na ich wyłączenie. W. Borysiak, *Recenzja...*, s. 585–586.

⁴¹ Wyrok TK z 25.02.1999 r., K 23/98, OTK 1999/2, poz. 25.

na beneficjenta albo oddane beneficjentowi do korzystania przez fundację rodzinną albo fundację rodzinną w organizacji, zgodnie ze statutem i listą beneficjentów”. Wydaje się, że ustawodawca błędnie używa w tym miejscu pojęcia „świadczenia”. Myli bowiem „świadczenie” z „przedmiotem świadczenia”. Zgodnie z art. 353 § 2 k.c. „świadczenie może polegać na działaniu albo na zaniechaniu”. Przedmiotem świadczenia są natomiast „przedmioty”, za pomocą których dłużnik spełnia świadczenie, a więc np. w przypadku świadczeń pieniężnych – środki pieniężne. W celu zachowania spójności pojęciowej prawa cywilnego należałoby wprowadzić zmianę w art. 2 ust. 2 u.f.r. w ten sposób, że słowa „Przez świadczenie rozumie się...” powinno się zastąpić sformułowaniem „Przedmiotem świadczenia na rzecz beneficjentów mogą być...”⁴².

Należy dodać, że zgodnie z art. 34 ust. 1 u.f.r. „świadczenie od fundacji rodzinnej może być przyznane pod warunkiem albo z zastrzeżeniem terminu”. Przewidziany w statucie fundacji rodzinnej warunek może być przy tym zarówno warunkiem rozwiązującym (wówczas spełnienie świadczenia przestanie być możliwe po ziszczeniu się tego warunku), jak i zawieszającym (wówczas spełnienie świadczenia będzie możliwe dopiero po ziszczeniu się tego warunku).

Regulacji art. 991 § 2 k.c. nie sposób oczywiście interpretować w oderwaniu od § 1 tego artykułu. Jeżeli zatem uprawniony do zachowku otrzymał jako beneficjent świadczenie, które nie pokrywa w całości jego zachowku, takiej osobie powinno przysługiwać roszczenie o uzupełnienie zachowku. Kwestia ta wygląda analogicznie w przypadku mienia, które uprawniony do zachowku otrzymał w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej. Przewidziane w art. 991 § 2 k.c. roszczenie o uzupełnienie zachowku stanowi dopełnienie systemu ochrony uprawnionego z tytułu zachowku.

W tym kontekście może powstać jednak pewna wątpliwość, z uwagi na regulację przedawnienia roszczeń z tytułu zachowku (art. 1007 k.c.). Nietrudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której fundator, powołując w testamencie fundację rodzinną (czyniąc ją jedynym spadkobiercą) i korzystając z przysługującego mu uprawnienia (art. 26 ust. 2 pkt 7 u.f.r.), oznaczy czas trwania fundacji np. na 6 lat od jego śmierci, a uprawniony do zachowku zostanie beneficjentem fundacji. Spełniane na jego rzecz świadczenia oraz mienie uzyskane w związku z rozwiązaniem fundacji nie pokryją w pełni jego roszczenia o zachowek. Po pierwsze, taka osoba nie będzie mogła dochodzić uzupełnienia zachowku od spadkobiercy, czyli fundacji rodzinnej, gdyż ta już nie istnieje – uległa rozwiązaniu. Po drugie, uprawniony do zachowku nie będzie mógł domagać się uzupełnienia zachowku od osób, które otrzymały mienie w związku z rozwiązaniem fundacji. Roszczenie w stosunku do takich osób przedawnia się bowiem z upływem 5 lat od otwarcia spadku (nowy art. 1007 § 4 k.c.). Wydaje się zatem, że określenie czasu trwania fundacji rodzinnej na 6 lat od dnia śmierci spadkodawcy/fundatora i ustanowienie fundacji rodzinnej spadkobiercą powodują *a limine* niemożność dochodzenia na drodze sądowej roszczenia

⁴² Oba wskazywane pojęcia zestawiała również Agnieszka Krysiak, jednak nie zauważyła ona przedstawionego tu problemu. Zob. A. Krysiak, [w:] *Ustawa o fundacji rodzinnej*, red. A. Krysiak, Warszawa 2023, art. 2, nt 9-12.

o uzupełnienie zachowku od osób, które otrzymały mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej, właśnie z uwagi na upływ terminu przedawnienia.

Następstwo art. 991 § 2 stanowi nowy art. 996 § 2 k.c., w którym częściowo uregulowany jest kolejny etap obliczania zachowku, polegający na odjęciu od wartości substratu zachowku przysporzeń otrzymanych od spadkodawcy przez uprawnionego do zachowku⁴³. Zgodnie z brzmieniem art. 996 § 2 zd. 1 k.c. „świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej przekazane na rzecz uprawnionego do zachowku zalicza się na należny mu zachówek”. Jednocześnie w art. 996 § 2 zd. 2 k.c. ustawodawca przewidział analogiczne rozwiązanie jak w dotychczasowym art. 996 zd. 2 k.c. (obecnie art. 996 § 1 zd. 2), tzn. jeżeli uprawnionym do zachowku jest dalszy zstępny spadkodawcy, zalicza się na należny mu zachówek także świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie, które uzyskał w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej na rzecz jego wstępnego. W konsekwencji na gruncie tego przepisu aktualny pozostaje problem zaliczenia przysporzeń w sytuacji istnienia tzw. kilku dalszych zstępnych spadkodawcy⁴⁴.

Ogólny sposób sformułowania art. 996 § 2 k.c. w zakresie dotyczącym świadczeń od fundacji rodzinnej skłania do refleksji nad dwoma istotnymi zagadnieniami: zaliczanie na poczet zachowku świadczeń polegających na korzystaniu z rzeczy oraz zaliczanie na poczet zachowku świadczeń przyszłych lub warunkowych. Ostatnie z wymienionych ma fundamentalne znaczenie z perspektywy relacji instytucji zachowku oraz fundacji rodzinnej.

Stosownie do art. 2 ust. 2 u.f.r. przez świadczenie na rzecz beneficjentów należy rozumieć także rzeczy lub prawa oddane beneficjentowi do korzystania. Z treści art. 996 § 2 k.c. *prima facie* wynika, że takie świadczenia podlegają zaliczeniu na poczet zachowku. Niewątpliwie zaliczanie takich korzyści stanowi pewne *novum* w stosunku do dotychczasowego stanu prawnego, a wręcz jest niespójne z przyjętymi dotychczas regułami ogólnymi. W świetle tych reguł do zachowku zaliczać się powinny nabywane prawa majątkowe (np. wartość praw majątkowych nabywanych tytułem dziedziczenia, zapisu windykacyjnego i darowizny), ale już nie inne korzyści (np. wynikające z używania określonych przedmiotów). Tymczasem, z uwagi na brzmienie art. 996 § 2 k.c. w zw. z art. 2 ust. 2 u.f.r., w wypadku istnienia fundacji rodzinnej korzyść, która pod względem treści jest taka sama jak przy umowie użyczenia (nieodpłatne używanie cudzej rzeczy), miałaby podlegać zaliczeniu na poczet zachowku⁴⁵. Sytuację tę doskonale obrazuje przykład podany przez Pawła Książaka. Użyczenie przez spadkodawcę swojemu synowi domu do bezpłatnego korzystania pozostaje irrelevantne z perspektywy zachowku. W sytuacji, w której

⁴³ Tak w odniesieniu do dotychczasowego art. 991 § 2 oraz art. 996 k.c.: A. Sylwestrzak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022, art. 996, nt 1.

⁴⁴ Trafna propozycja w tym zakresie: P. Książak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2013, s. 740.

⁴⁵ W ślad za P. Książakiem wskazać należy, że o ile świadczenia od fundacji rodzinnej będą zaliczane na poczet zachowku, o tyle nie będą doliczane do substratu zachowku (nie będą zwiększały jego wielkości); P. Książak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024, art. 996, nt 20.

spadkodawca wniesie dom do fundacji rodzinnej, a następnie dom ten zostanie oddany do bezpłatnego używania temu synowi (jako beneficjentowi fundacji rodzinnej), uzyskana w ten sposób korzyść będzie zaliczana na poczet zachowku. Niewątpliwie rozwiązanie to miało na celu jak najszerszą ochronę masy majątkowej, którą dysponuje fundacja rodzinna, gdyż dzięki temu odpowiednie ukształtowanie statutu fundacji rodzinnej może pozwolić na pokrycie zachowków bez istotnego uszczerbku dla majątku tej fundacji⁴⁶. Nie zmienia to jednak tego, że wprowadzone rozwiązanie może być postrzegane jako wątpliwe bądź z uwagi na zróżnicowanie świadczeń podlegających zaliczeniu w zależności od podmiotu, który je dokonuje, bądź ze względów czysto praktycznych. Ani Kodeks cywilny, ani ustawa o fundacji rodzinnej nie precyzują bowiem, w jaki sposób mienie oddane do korzystania ma być zaliczane do zachowku. Pewną wskazówką w tym zakresie może być jednak art. 133 pkt 5 u.f.r., który wprowadził do ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych⁴⁷ art. 24q ust. 5. Nowy przepis nakazuje ustalać wartość m.in. nieodpłatnych świadczeń na rzecz beneficjentów fundacji rodzinnej z uwzględnieniem art. 12 ust. 5–6a ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, czyli z uwzględnieniem cen rynkowych danego świadczenia⁴⁸. Podobnie P. Księżak wskazał, że doliczenie rynkowej wartości takiego korzystania (np. według stawek najmu) jest rozwiązaniem najprostszym⁴⁹.

Drugim ze wspomnianych powyżej zagadnień jest kwestia zaliczania na poczet zachowku przyszłych lub warunkowych świadczeń od fundacji rodzinnej na rzecz uprawnionego z tytułu zachowku (beneficjenta fundacji rodzinnej). Przykładowo spadkodawca powołuje fundację rodzinną, ale zastrzega, że jego wnuki będą mogły uzyskać świadczenia od fundacji rodzinnej dopiero, gdy będą na studiach (świadczenia te to wówczas swego rodzaju „stypendia”). Tymczasem spadkodawca/fundator umiera, kiedy wnuki są jeszcze w szkole średniej. Czy świadczenie to, mimo przyszłego i warunkowego charakteru (pójście na studia), należy zaliczyć do zachowku wnuków?

Omówienie zarysowanego problemu warto rozpocząć od przedstawienia zagadnień dotyczących zachowku, na których tle poruszano kwestię wierzytelności przyszłych lub warunkowych. Mowa tu w szczególności o obliczaniu substratu zachowku (ustalaniu wartości spadku⁵⁰) i doliczania do niego wierzytelności warunkowych oraz zaliczaniu na poczet zachowku zapisów uczynionych pod warunkiem. Z uwagi na złożoność tych zagadnień zostaną one jedynie zasygnalizowane, niemniej rozważania te mogą stanowić doskonały punkt wyjścia dla dalszej refleksji. Należy przy tym zauważyć, że już w 2011 r. W. Borysiak podnosił, iż ustawodawca powinien

⁴⁶ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, nt 15.

⁴⁷ Ustawa z 15.02.1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 2805 ze zm.).

⁴⁸ Tak L. Kwaśnicka, [w:] *Ustawa o fundacji rodzinnej. Komentarz*, red. P. Grabowski, D. Leszczyk, Warszawa 2023, art. 129, nb 11.

⁴⁹ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 16.

⁵⁰ Należy pamiętać, że ustalenie wartości spadku nie może odbywać się ani z pokrzywdzeniem uprawnionego do otrzymania zachowku, ani zobowiązanego do jego zapłaty. Zob. wyrok SA w Poznaniu z 17.07.2008 r., I ACa 504/08, LEX nr 499202.

rozważyć potrzebę przyjęcia regulacji odnoszącej się do zaliczania do zachowku praw warunkowych i niepewnych⁵¹.

W starożytnym Rzymie przyjęto, że „zachówek”, jaki osoba uprawniona ma otrzymać ze spadku, powinien być wolny od obciążeń w postaci warunku rozwiązującego lub terminu⁵². Zasada ta znalazła swoje odzwierciedlenie w pierwotnej wersji § 2306 ust. 1 niemieckiego kodeksu cywilnego⁵³ oraz w pierwotnej wersji § 774 austriackiego kodeksu cywilnego⁵⁴. Podobną regulację przewidywał art. 155 § 1 dekretu, zgodnie z którym „zachówek, jaki ma otrzymać spadkobierca konieczny, nie może być ani ograniczony warunkiem lub terminem, ani obciążony zapisem lub poleceniem”. Analogiczną treść zawiera art. 549 włoskiego kodeksu cywilnego. W myśl tego przepisu spadkodawca – co do zasady – nie może nakładać ciężarów ani warunków na udziały spadkowe tzw. *legittimari*⁵⁵.

Powyższa zasada znajduje swój wyraz także w § 2313 BGB. Zgodnie z tym przepisem przy ustalaniu wartości spadku na poczet zachowku nie bierze się pod uwagę praw i zobowiązań zależnych od warunku zawieszającego. Prawa i zobowiązania zależne od warunku rozwiązującego uważa się za ustanowione bezwarunkowo. Jeżeli warunek zostanie spełniony, między podmiotami danego stosunku prawnego powinno nastąpić wyrównanie, odpowiadające sytuacji zmienionej na skutek doliczenia do spadku tego prawa. Prawa niepewne i zobowiązania wątpliwe traktowane są jak prawa i zobowiązania, które zależą od warunku zawieszającego. Spadkobierca jest wobec uprawnionego do zachowku zobowiązany do ustalenia istnienia niepewnego prawa i dochodzenia niepewnego zobowiązania w zakresie, w jakim odpowiada to zasadom prawidłowego zarządu. Tożsamej normy nie zawiera ABGB⁵⁶. Jak wskazał P. Książak, w związku z tym część autorów opowiadała się za rozwiązaniem analogicznym do niemieckiego, nie jest to jednak pogląd powszechny⁵⁷. Także w prawie szwajcarskim brakuje przepisu odnoszącego się do tej kwestii.

Paragraf 2313 BGB stanowił dla części polskiej doktryny punkt odniesienia rozważań nad doliczaniem do substratu zachowku wierzytelności przyszłych oraz

⁵¹ W. Borysiak, *Recenzja...*, s. 597.

⁵² M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, t. 2, München 1975, s. 368, za: W. Borysiak, *Ochrona...*, s. 169.

⁵³ *Bürgerliches Gesetzbuch* z 18.08.1896 r. – dalej BGB. „Jeżeli uprawniony do zachowku, który został powołany jako spadkobierca, został ograniczony przez powołanie kolejnego spadkobiercy, ustanowienie wykonawcy testamentu lub orzeczenie o dziale spadku albo został obciążony zapisem lub warunkiem, uważa się, że ograniczenie lub obciążenie nie zostało ustanowione, jeżeli udział spadkowy, który mu pozostał, nie przekracza połowy ustawowego udziału spadkowego” (tłumaczenie – M.C.).

⁵⁴ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* z 1.06.1811 r. – dalej ABGB. „Zachówek może być pozostawiony w formie nieobciążonego udziału w spadku lub zapisu, nawet bez wyraźnego wskazania, której części zachowku to dotyczy. Wszelkie warunki lub obciążenia ograniczające zachówek są nieważne. Jeżeli spadkodawca przeznaczył uprawnionemu do zachowku większą część spadku, ograniczenia mogą odnosić się tylko do części przewyższającej zachówek” (tłumaczenie – M.C.). Warto dodać, że zd. 2 i 3 tego przepisu zostało zastąpione § 762 ABGB, w wyniku nowelizacji z 2015 r. Przepis ten nie przewiduje już uwolnienia zachowku od wszelkich obciążeń, w tym w postaci warunku. Obciążenia takie należy jednak uwzględnić przy wycenie, o czym szerzej w dalszej części.

⁵⁵ *Codice civile* z 16.03.1942 r.

⁵⁶ Kwestia wprowadzenia podobnej regulacji była jednak rozważana. Zob. W. Borysiak, *Recenzja...*, s. 575. Do warunku i terminu odnosi się jednak § 762 ABGB, o czym szerzej w dalszej części artykułu.

⁵⁷ P. Książak, *Zachówek...*, s. 257 i przywołana tam literatura.

warunkowych. Jeszcze na gruncie dekretu (a później na tle k.c.) Czesław Tabęcki stwierdził, że brak jest podstaw do analogicznego sięgania do § 2313 BGB i prostego recypowania tej regulacji. Zdaniem tego autora przy obliczaniu wartości spadku powinno się doliczyć wierzytelności i prawa warunkowe oraz te, których powstanie lub ustanie ma nastąpić w oznaczonym terminie⁵⁸. Jak zaznaczał C. Tabęcki, możliwe jest bowiem przybliżone określenie wartości takich wierzytelności⁵⁹.

W podobny sposób argumentował to B. Kordasiewicz. Wskazał on trzy możliwe rozwiązania: „Według pierwszego z nich o zaliczeniu wierzytelności warunkowej do substratu zachowku powinna decydować chwila otwarcia spadku. Jeżeli zatem warunek zawieszający nie ziścił się do chwili otwarcia spadku, wierzytelność nie powinna być brana pod uwagę. Według rozwiązania drugiego miarodajna powinna być chwila rozstrzygnięcia o roszczeniu z tytułu zachowku. Uwzględniane powinny zatem być te wierzytelności, co do których do chwili rozstrzygnięcia roszczenia w sprawie zachowku warunek się ziścił”. Zdaniem B. Kordasiewicza najwłaściwszy jest trzeci model, zgodnie z którym należy zawsze uwzględniać te wierzytelności, według ich mierzonej cenami rynkowymi wartości z chwili wyrokowania⁶⁰. Wartość rynkowa wierzytelności odzwierciedla przy tym stopień niepewności ziszczenia się warunku. Stanowisko B. Kordasiewicza, ostatecznie zbliżone do poglądu C. Tabęckiego, podzielił P. Księżak⁶¹.

Z poglądem C. Tabęckiego nie zgodził się jednak Adam Szpunar, który stwierdził, że w pewnym zakresie należy odwołać się do § 2313 BGB⁶². Zdaniem tego autora przy ustalaniu wartości aktywów spadku nie należy brać pod uwagę wierzytelności pod warunkiem zawieszającym i niepewnych, gdyż wbrew temu, co twierdzi C. Tabęcki, nie jest możliwe przybliżone określenie ich wartości. Według A. Szpunara w pełni powinno się natomiast uwzględnić wierzytelności pod warunkiem rozwiązującym. Stanowisko A. Szpunara zostało zaaprobowane przez Maksymiliana Pazdana⁶³. Tożsamy pogląd prezentują także Jerzy Ciszewski oraz Jakub Knabe⁶⁴. Ostatni autorzy nie odwołują się przy tym *explicite* do § 2313 BGB.

Z uwagi na powyższe należy stwierdzić, że w doktrynie nie wypracowano jednolitego stanowiska co do uwzględniania wierzytelności warunkowych lub przyszłych przy ustalaniu wartości spadku. Wręcz przeciwnie, prezentowane poglądy są dalece zróżnicowane, z wyjątkiem kwestii zaliczania na poczet składu majątku spadkowego

⁵⁸ C. Tabęcki, *Ustalanie, obliczanie i dochodzenie zachowku według prawa spadkowego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1948/6, s. 16. Zob. C. Tabęcki, *Zachówek według kodeksu cywilnego*, „Nowe Prawo” 1965/10, s. 1128.

⁵⁹ Może to nastąpić np. przez odwołanie się do dekretu z 3.02.1947 r. o podatku od nabycia praw majątkowych (tekst jedn.: Dz.U. z 1951 r. Nr 9, poz. 74 ze zm.), który na potrzeby wymiaru podatku nakazywał przyjmując przypuszczalną wartość praw wątpliwych i niepewnych.

⁶⁰ B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1081.

⁶¹ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 258–260.

⁶² A. Szpunar, *Uwagi o obliczaniu wysokości zachowku*, „Rejent” 2002/4, s. 22.

⁶³ M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz do artykułów 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, art. 991, nb 22.

⁶⁴ J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023, art. 993, nt 8.

wierzytelności pod warunkiem rozwiązującym, gdyż wszyscy wymienieni autorzy uznają za słuszne ich zaliczanie.

Różne stanowiska prezentowane są także w odniesieniu do zapisów uczynionych pod warunkiem. Mimo braku wyraźnego przepisu k.c. na poczet zachowku uprawnione co do zasady zalicza się wartość korzyści, jaka wynika z ustanowienia na rzecz uprawnionego zapisu zwykłego⁶⁵. Przemawia za tym niewątpliwie art. 991 § 2 k.c. Istnienie oraz wartość korzyści w postaci zapisu zwykłego będą decydować o bycie i zakresie roszczenia o zachówek.

Zgodnie z art. 975 k.c. „zapis może być uczyniony pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu”. Dla przykładu: „Spadkodawca prowadzi przedsiębiorstwo o wartości X. Jego wolą jest, aby następcą prawnym zostało jedno z dzieci. Warunkuje ten fakt ukończeniem przez sukcesora 25. roku życia i zdobyciem wykształcenia kierunkowego. Spadkodawca założył, że od chwili otwarcia spadku do momentu realizacji zapisu przedsiębiorstwo będzie prowadzone przez współmałżonka. Przedsiębiorca sporządza testament, w którym do spadku powołuje współmałżonka, a zapisobiercą czyni swoje dziecko. Do otwarcia spadku dochodzi w chwili, gdy zapisobierca nie spełnia jeszcze warunków określonych w rozrządzeniach. Jednocześnie, zgodnie z dyspozycją art. 991 k.c. nabywa uprawnienia do zachowku”⁶⁶. W związku z tym autorka przytoczonego przykładu zadała trafne pytanie: czy w takiej sytuacji na poczet zachowku można zaliczyć zapis, którego spadkobierca *de facto* nie może zrealizować wcześniej, niż wynika to z warunków określonych przez spadkodawcę? W doktrynie przedstawiono dwa stanowiska odnośnie do tego zagadnienia. Zgodnie z pierwszym zapis zwykły podlega zaliczeniu na należny uprawnionemu zachówek bez względu na to, czy jest warunkowy lub ograniczony terminem⁶⁷. Zapisobierca zwykły uprawniony do zachowku może bowiem żądać wykonania zapisu zwykłego jako bezwarunkowego i nieograniczonego terminem do wysokości zachowku⁶⁸. Warunkowość lub terminowość zapisu zwykłego ustanowionego na rzecz uprawnionego do zachowku ma znaczenie tylko do wysokości nadwyżki przekraczającej wartość udziału spadkowego⁶⁹. Pogląd ten wyprowadzony został z art. 998 § 2 k.c., który nakazuje odpowiednie stosowanie art. 998 § 1 k.c. w wypadku, gdy zapis zwykły na rzecz uprawnionego został uczyniony

⁶⁵ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 324. Regulację taką przewidywał m.in. § 787 ust. 1 ABGB w pierwotnej wersji. Zgodnie z tym przepisem „wszystko, co najbliżsi krewni faktycznie otrzymają ze spadku w drodze zapisów lub innych rozporządzeń spadkodawcy, zostanie uwzględnione przy ustalaniu ich zachowku” (tłumaczenie – M.C.).

⁶⁶ M. Rejmer, *Wpływ roszczenia o zachówek na skuteczność sukcesji przedsiębiorstwa*, [w:] *Ius et Ratio. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, red. W. Borysiak, A. Gołaszewska, M. Olechowski, J. Wierciński, Warszawa 2022, s. 737.

⁶⁷ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 325; tak też M. Rejmer, *Wpływ...*, [w:] *Ius...*, s. 738.

⁶⁸ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 325. Wydaje się, że tak też: J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 998, nt 8; wyrok SA w Warszawie z 20.12.2018 r., VI ACa 1108/17, LEX nr 2637219. W wyroku tym sąd wskazał, że: „Prawo do zachowku przejawia się również w (...) zmianie charakteru zapisu zwykłego (art. 998 § 2 k.c.)”. Na zmianę charakteru prawnego zapisu powołał się również autor publikacji: A. Sylwestrzak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, LEX/el. 2023, art. 998, nt 2. Wskazał, że zmiana polega na tym, iż uprawniony do zachowku może realizować roszczenie o wykonanie zapisu zwykłego bez ograniczeń wynikających z warunku lub terminu.

⁶⁹ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 325; podobnie J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990, s. 267.

pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu. Przemawia za tym także argument prawnoporównawczy⁷⁰. Ponadto jest to zazwyczaj zgodne z wolą spadkodawcy, który uczynił stosowne rozrządzenie w postaci zapisu⁷¹.

Odmiennego zdania jest B. Kordasiewicz, który uważa, że jeśli uprawniony najpierw wystąpi o zachówek, a potem dopiero zażąda wykonania zapisu zwykłego, to uzyska podwójną korzyść⁷². Wydaje się zatem, że według tego autora na poczet zachowku nie wolno zaliczyć zapisu, którego spadkobierca *de facto* nie może zrealizować wcześniej, niż wynika to z warunków określonych przez spadkodawcę. Pogląd prezentowany przez B. Kordasiewicza trudno jednak uznać za słuszny. Jego trafną krytykę przeprowadziła Małgorzata Rejmer⁷³, a podniesione przez nią argumenty należy w pełni podzielić.

Przedstawiona analiza wskazuje, że mimo różnorodności poglądów w doktrynie dopuszcza się – z jednej strony – uwzględnianie wierzytelności warunkowych i przyszłych przy obliczaniu wartości spadku na potrzeby zachowku, a z drugiej – możliwość zaliczenia na poczet zachowku zapisów zwykłych uczynionych pod warunkiem bądź z zastrzeżeniem terminu (z zastrzeżeniem, że zapis pod warunkiem, do wysokości równej zachowkowi, zmienia swój charakter prawny na zapis bezwzględny). Nie można jednak przenieść wprost tych rozważań na grunt świadczeń od fundacji rodzinnej, nawet tylko z uwagi na specyfikę podmiotu, jakim jest fundacja rodzinna. Niemniej z analizy tej płynie wniosek o charakterze ogólnym, stanowiący ceną wskazówkę. Brakuje bowiem ogólnego zakazu uwzględniania wierzytelności przyszłych, warunkowych lub z zastrzeżeniem terminu przy obliczaniu zachowku⁷⁴.

Odpowiedzi na pytanie o *de lege lata* możliwość zaliczania na poczet zachowku świadczeń od fundacji rodzinnej o charakterze przyszłym lub warunkowym nie sposób udzielić w oderwaniu od motywów stojących za wprowadzeniem art. 996 § 2 k.c. W tym celu należy przybliżyć proces legislacyjny związany z tym przepisem.

Pierwotnie kwestię tę regulował art. 997² k.c. Na jego podstawie wysokość zachowku miała ulegać proporcjonalnemu zmniejszeniu o korzyści otrzymane przez uprawnionego do zachowku z tytułu świadczeń od fundacji rodzinnej, o której mowa w ustawie o fundacji rodzinnej⁷⁵. W toku konsultacji społecznych do przepisu tego zgłoszono jednak szereg wątpliwości⁷⁶. Wskazano m.in., że: „Korzyści takie mogą

⁷⁰ P. Księżak, *Zachówek...*, s. 325–326; podobną regulację zawierał art. 155 § 4 dekretu. Warto dodać, że stosownie do § 2307 ust. 1 BGB uprawniony do zachowku może żądać zachowku, jeżeli odrzuci zapis. Jeśli nie odrzuci zapisu, nie będzie uprawniony do części zachowku w zakresie wartości zapisu. Przy obliczaniu wartości zapisu nie uwzględnia się ograniczeń i obciążeń określonych w § 2306 BGB (jako obciążenie § 2306 BGB wymienia m.in. warunek).

⁷¹ M. Rejmer, *Wpływ...*, [w:] *Ius...*, s. 738.

⁷² Tak wydaje się przyjmować B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1116–1117.

⁷³ M. Rejmer, *Wpływ...*, [w:] *Ius...*, s. 738.

⁷⁴ W przypadku zapisu poszukuje się rozwiązań umożliwiających takie zaliczenie. Warto dodać, że przyjmowane rozwiązania były co do zasady na korzyść uprawnionego z tytułu zachowku.

⁷⁵ Artykuł 70 projektu ustawy o fundacji rodzinnej z 22.03.2021 r., UD172, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs/2/12344906/12774276/12774277/dokument495467.pdf> (dostęp: 17.02.2024 r.) – dalej projekt z 22.03.2021 r.

⁷⁶ Zob. w szczególności uwagi nr 824–840 do projektu z 22.03.2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs/2/12344906/12774282/12774286/dokument505868.docx> (dostęp: 17.02.2024 r.).

zostać otrzymane także po ustaleniu wysokości zachowku, czy nawet zaspokojeniu roszczenia o zachówek⁷⁷, oraz że „Obecne brzmienie projektu jest niejasne, ale sugeruje, że chodzi o korzyści już otrzymane z fundacji. To może oznaczać, że osoba, która może uzyskać w przyszłości nawet znaczne korzyści z fundacji (ale jeszcze nie są to «korzyści otrzymane przez uprawnionego»), może jeszcze dodatkowo żądać zachowku⁷⁸”.

Treść planowanego art. 997² k.c. uległa zmianie. Według nowego brzmienia do uprawnionych z tytułu zachowku będących beneficjentami fundacji rodzinnej, o której mowa w ustawie o fundacji rodzinnej, odpowiednie zastosowanie miał znaleźć przepis art. 996 k.c.⁷⁹ Propozycja ta nie była jednak zbyt czytelna, stąd ostatecznie kwestia ta została uregulowana w przywołanym powyżej art. 996 § 2 k.c., w myśl którego na poczet zachowku zaliczeniu podlegają świadczenia od fundacji rodzinnej „przekazane” na rzecz uprawnionego z tytułu zachowku. Projektodawcy przedstawili motywy, które stały za takim rozstrzygnięciem. Ministerstwo Sprawiedliwości zgłosiło następującą uwagę do projektu z 15.10.2021 r.: „zgodnie z projektem, jeśli beneficjent jest osobą uprawnioną do zachowku, zaliczeniu na należny mu zachówek podlegają świadczenia pozyskane od fundacji rodzinnej. Rzecz jednak w tym, że nie określono, czy chodzi o wszystkie świadczenia na rzecz tego beneficjenta (a zatem i bieżące), czy według stanu na dany dzień⁸⁰. W odpowiedzi projektodawcy wskazali, że: „Dodano w projekcie § 2 do art. 996 KC. Zgodnie z tym przepisem świadczenie od fundacji rodzinnej i mienie po rozwiązaniu fundacji rodzinnej przekazane na rzecz uprawnionego do zachowku zalicza się na należny mu zachówek. Przepis więc jednoznacznie odnosi się do przysporzeń dokonanych przed ustaleniem należnego zachowku⁸¹”.

Z przytoczonej odpowiedzi projektodawców wynika, że literalne brzmienie przepisu wskazuje, iż zaliczeniu podlega tylko to, co zostało przekazane uprawnionemu z tytułu zachowku do dnia wyrokowania w sprawie o zachówek. Tak też sugeruje się w doktrynie⁸². Oznaczałoby to zatem, że zaliczeniu nie podlegają świadczenia od fundacji rodzinnej, które nie stały się wymagalne w momencie ustalania zachowku (i nie zostały jeszcze przekazane) oraz które co prawda stały się wymagalne, lecz nie zostały „udostępnione” uprawnionemu⁸³. Za kryterium decydujące o tym, czy dane świadczenie zostanie zaliczone na poczet zachowku, uznano bowiem fakt „przekazania” go uprawnionemu z tytułu zachowku. Co za tym idzie, sam warunkowy

⁷⁷ Uwaga nr 824 do projektu z 22.03.2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12344906/12774282/12774286/dokument505868.docx> (dostęp: 17.02.2024 r.).

⁷⁸ Uwaga nr 825 do projektu z 22.03.2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12344906/12774282/12774286/dokument505868.docx> (dostęp: 17.02.2024 r.).

⁷⁹ Artykuł 92 projektu ustawy o fundacji rodzinnej z 15.10.2021 r., UD172, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12344906/12774276/12774277/dokument525876.pdf> (dostęp: 17.02.2024 r.) - dalej projekt z 15.10.2021 r.

⁸⁰ Uwaga nr 111 do projektu z 15.10.2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12344906/12774282/12774286/dokument585532.docx> (dostęp: 17.02.2024 r.).

⁸¹ Odpowiedź na uwagę nr 111 do projektu z 15.10.2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12344906/12774282/12774286/dokument585532.docx> (dostęp: 17.02.2024 r.).

⁸² J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 9.

⁸³ J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 9.

lub przyszły charakter świadczenia pozostaje bez większego wpływu na możliwość zaliczenia go na poczet zachowku, o ile świadczenie nie zostało przekazane uprawnionemu.

Z przyjętym w art. 996 § 2 k.c. rozwiązaniem koresponduje art. 35 u.f.r. Zgodnie z nim beneficjent, który ma otrzymać od fundacji rodzinnej sumę pieniężną potrzebną do uzupełnienia zachowku lub wobec którego fundacja rodzinna spełnia obowiązek alimentacyjny obciążający fundatora, traci prawo do otrzymania świadczeń i mienia w związku z rozwiązaniem fundacji rodzinnej w części odpowiadającej tej sumie⁸⁴.

Za poglądem projektodawców o zaliczeniu na poczet zachowku wyłącznie świadczeń już przekazanych, oprócz literalnego brzmienia przepisu⁸⁵, przemawia także wykładnia systemowa. Takie rozumienie art. 996 § 2 k.c. byłoby bowiem spójne z art. 994¹ § 3 i 4 oraz art. 995 § 3 k.c., w których użyto zwrotów: „przekazanie”, „przekazanych” oraz „przekazania”, jak również z ustawą o fundacji rodzinnej, w szczególności jej art. 133, w zakresie, w jakim wprowadza zmiany do ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych. Jednocześnie przemawia za tym zestawienie art. 996 § 2 k.c. oraz art. 35 u.f.r. W pierwszym przepisie mowa bowiem o świadczeniach „przekazanych”, natomiast w drugim – o sumie pieniężnej, którą beneficjent „ma otrzymać” (a więc została określona, ale nie przekazana).

Za rozwiązaniem tym przemawia także wzgląd na interesy uprawnionego z tytułu zachowku, gdyż usuwa stan niepewności związany z przyszłymi i warunkowymi świadczeniami. Niepewność jest bowiem wpisana w istotę warunku. Niepewność sytuacji uprawnionego z tytułu zachowku (beneficjenta fundacji rodzinnej) potęguje to, że fundacja rodzinna może wstrzymać świadczenia na rzecz beneficjentów z uwagi na złą kondycję finansową⁸⁶. Rozwiązanie to nie powoduje zatem przeniesienia ryzyka problemów finansowych fundacji rodzinnej na uprawnionego do zachowku (beneficjenta fundacji rodzinnej). Stanowisko projektodawców wpisuje się we wspomnianą wcześniej zasadę, zgodnie z którą zachówek powinien być wolny od obciążeń w postaci m.in. warunków. Jeżeli bowiem omawiane zagadnienie postrzega się w ten sposób, że świadczeniom od fundacji rodzinnej przysługuje pierwszeństwo, to ich ustanowienie w statucie fundacji rodzinnej pod możliwym, choć trudnym do spełnienia, warunkiem mogłoby stać się doskonałym sposobem pozbawienia uprawnionego zachowku. Skoro ustawodawca przyjmuje istnienie instytucji zachowku, to powinien przeciwstawić się jego „ukrytemu zniesieniu”, które w istocie miałyby miejsce w opisaney sytuacji. *Prima facie* byłby to łatwy sposób na wykluczanie osób uprawnionych do zachowku przez spadkodawcę.

Przedstawiona powyżej wykładnia wydaje się jednak nie do pogodzenia zarówno z celem art. 996 § 2 k.c., jak i z funkcją samej fundacji rodzinnej, jako „wehikułu sukcesyjnego” służącego do gromadzenia mienia i zarządzania nim w interesie

⁸⁴ W doktrynie stwierdzono, że przepis ten wyraża tzw. zasadę braku kumulacji. D. Leszczyk, [w:] *Ustawa o fundacji rodzinnej. Komentarz*, red. P. Grabowski, D. Leszczyk, Warszawa 2023, art. 35, nb 2.

⁸⁵ Niewątpliwie słowo „przekazane” świadczy o czasie przeszłym; jest to bowiem imiesłów przymiotnikowy przeszły.

⁸⁶ Zob. art. 36 i 38 u.f.r.

beneficjentów⁸⁷. Skłania ona bowiem beneficjentów fundacji rodzinnej, którzy są jednocześnie uprawnionymi z tytułu zachowku, do natychmiastowego kierowania roszczeń względem fundacji rodzinnej, zamiast oczekiwania na przekazanie świadczenia od tej osoby prawnej zgodnie z wolą fundatora. Doprowadzić to może do szybkiego wyczerpania się majątku fundacji rodzinnej. Natychmiastowa realizacja roszczenia uprawnionego do zachowku (beneficjenta fundacji rodzinnej) może zatem wpłynąć negatywnie na sytuację pozostałych beneficjentów. Problem potęgują przepisy o przedawnieniu roszczeń z tytułu zachowku, które skłaniają do podejmowania tego rodzaju działań. W konsekwencji taka formuła może zupełnie przeczyć sensowi fundacji rodzinnej. Dostatecznym „zabezpieczeniem” interesów uprawnionego nie jest art. 35 u.f.r., gdyż nie wyklucza sytuacji, w której uprawniony z tytułu zachowku (beneficjent fundacji rodzinnej) skieruje od razu względem fundacji rodzinnej swoje roszczenia o zachowek. Zapobiega on jedynie „dublowaniu” świadczeń⁸⁸.

Zarysowany problem został już dostrzeżony w doktrynie. Zdaniem J. Ciszewskiego oraz J. Knabe rezultat wykładni zaproponowanej przez projektodawców „wydaje się jednak nie do pogodzenia z celem komentowanego przepisu. Problematiczna jest m.in. pierwsza sytuacja (wierzytelności niewymagalne i nieprzekazane – dop. M.C.), zwłaszcza jeżeli zważy się, że beneficjent może być uprawniony do otrzymywania świadczeń od fundacji przez wiele lat po ustaleniu prawa do zachowku”⁸⁹. Autorzy ci nie przedstawili jednak odmiennej interpretacji. Potencjalne rozwiązanie opisywanego problemu przedstawił natomiast P. Księżak. Według niego zaliczeniu na poczet zachowku nie powinny podlegać te świadczenia, co do których – w momencie ustalania zachowku – warunek zawieszający się nie ziścił albo ziścił się warunek rozwiązujący. Natomiast zaliczeniu podlegać powinny świadczenia, których termin spełnienia jeszcze nie nadszedł „o ile – w danych okolicznościach – nie zachodzi niewypłacalność fundacji, która czyni spełnienie świadczenia mało realnym”. Jednocześnie P. Księżak dodaje, że: „Zaliczeniu podlegają świadczenia w takim zakresie, w jakim weszły do majątku uprawnionego do zachowku”⁹⁰. Teza ta wydaje się jednak nie korespondować ze stwierdzeniem, że zaliczaniu podlegają świadczenia, których termin spełnienia jeszcze nie nadszedł.

3.2. Omówienie rozwiązań stosowanych w Austrii i Niemczech

Poszukując optymalnego rozwiązania przedstawionego problemu, warto odnieść się do rozwiązań, które przyjęto w prawie austriackim oraz niemieckim, gdyż dyskusja nad zaliczaniem świadczeń przyszłych lub warunkowych od fundacji rodzinnej (prywatnej) na poczet zachowku była i jest obecna w tamtejszej literaturze⁹¹. W pierw-

⁸⁷ A. Krysik, *Fundacja rodzinna – nowy instrument prawny w sukcesji mienia*, „Temidium” 2023/3, s. 32–33.

⁸⁸ Innymi słowy, rozwiązuje problem „podwójnej korzyści”, na gruncie przedstawionego wcześniej stanowiska B. Kordasiewicza co do zaliczania na poczet zachowku zapisu ustanowionego pod warunkiem.

⁸⁹ J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 9.

⁹⁰ P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 17–18.

⁹¹ Kwestie te zostaną jedynie zasygnalizowane, gdyż ich pełna analiza wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

szej kolejności omówione zostaną rozwiązania austriackie, ponieważ wspomniana dyskusja znalazła tutaj swoje odzwierciedlenie w ustawodawstwie.

W 2015 r. uchwalono w Austrii nowelizację ABGB, która zreformowała prawo spadkowe, w tym przepisy o zachowku⁹². Jedną z kluczowych zmian było uwzględnienie istnienia fundacji prywatnych, w tym świadczeń na rzecz i od fundacji, w ramach regulacji zachowkowych. Jak podkreśla się w doktrynie, reforma z 2015 r. rozwiązała niektóre dotychczasowe wątpliwości, tworząc kolejne⁹³.

W wyniku nowelizacji zmianie uległ § 780 ust. 1 ABGB, który dotyczy zaliczania na poczet zachowku „darowizn” na wypadek śmierci (*Schenkung auf den Todesfall des Verstorbenen*). Zgodnie z nowym brzmieniem tego przepisu na poczet zachowku zalicza się świadczenia, jakie uprawniony z tytułu zachowku otrzymuje na wypadek śmierci spadkodawcy, jako beneficjent fundacji prywatnej lub podobnej masy majątkowej utworzonej przez spadkodawcę. Znowelizowano także § 781 ABGB. Stosownie do § 781 ust. 1 ABGB na poczet zachowku zalicza się „darowizny”, które uprawniony z tytułu zachowku otrzymał za życia spadkodawcy (*Schenkung unter Lebenden*). W myśl zmienionego ust. 2 tego przepisu za takie darowizny uznaje się również m.in. przyznanie statusu beneficjenta fundacji prywatnej, o ile spadkodawca przeznaczył na nią swój majątek (§ 781 ust. 2 pkt 5 ABGB). Wreszcie zmianie uległ § 762 ABGB. Zgodnie z jego nowym brzmieniem, jeżeli „darowizna” w rozumieniu § 780 lub 781 ABGB jest obciążona warunkiem lub innym obciążeniem (np. terminem⁹⁴), które uniemożliwiają natychmiastowe zaspokojenie roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku, nie stanowi to przeszkody dla ich zdadności do pokrycia zachowku. Brak lub zmniejszona korzyść wynikająca z tych obciążeń są bowiem brane pod uwagę przy wycenie „darowizn”. W uzasadnieniu do ABGB z 2015 r. wskazano, że § 762 ABGB zastąpić ma dotychczasowy § 774 zd. 2 i 3 ABGB⁹⁵. Ustawodawca austriacki odszedł zatem od ogólnej zasady „wolności” zachowku od wszelkich obciążeń w postaci m.in. warunku. Decydującym czynnikiem zdadności do zaliczenia na poczet zachowku nie jest już natychmiastowa dostępność świadczenia, ale jego wartość w momencie dokonywania wyceny⁹⁶.

⁹² *Erbrechts-Änderungsgesetz 2015*, BGBl I 2015/87; co do głównych motywów nowelizacji zob. uzasadnienie do projektu ustawy nowelizującej austriackie prawo spadkowe z 2015 r. (688 der Beilagen XXV. GP – Regierungsvorlage – Erläuterungen), https://www.parlament.gv.at/dokument/XXV/1/688/fname_423847.pdf (dostęp: 7.03.2024 r.) – dalej uzasadnienie do ABGB z 2015 r. Zob. też M. Schauer, B. Motal, S. Reiter, M. Hofmair, S. Wöss, *Erbrechtsreform: Paradigmenwechsel oder Window Dressing?*, „Journal für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2015/2, s. 40–58; G. Kathrein, *Die Reform des österreichischen Erbrechts 2015 – Rechtspolitische Ziele*, [w:] *Erbrecht NEU*, red. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, Wien 2015, s. 1–19; K. Bokwa, I. Jarosz, *Modernizacja prawa spadkowego na przykładzie prawa austriackiego. Spojrzenie krytyczne*, „Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia” 2017/3, s. 12–23.

⁹³ N. Arnold, *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht. Änderungen durch das ErbRÄG 2015 und die EU-ErbVO*, „Der Gesellschafter” 2015/6, s. 346.

⁹⁴ Uzasadnienie do ABGB z 2015, s. 25.

⁹⁵ Uzasadnienie do ABGB z 2015, s. 25.

⁹⁶ K. Müller, E. Aschauer, *Aktuelle Bewertungsfragen im Pflichtteilsrecht bei der Gestaltung der Unternehmensnachfolge*, „Journal für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2021/1, s. 5, <https://doi.org/10.37942/jev202101000401> (dostęp: 10.03.2024 r.). Oznacza to, że jeżeli np. wartość świadczenia z uwagi na liczne, trudne do spełnienia warunki zostanie określona na „zero”, świadczenie to nie będzie zaliczone do zachowku.

Odnosnie do § 781 ust. 2 pkt 5 ABGB, w uzasadnieniu do ABGB z 2015 r. wyraźnie zaznaczono, że przyznanie statusu beneficjenta fundacji prywatnej obejmuje wartość świadczeń zarówno już otrzymanych, jak i oczekiwanych (przyszłych). Należy zatem doliczyć wszystkie świadczenia, które uprawniony z tytułu zachowku, jako beneficjent fundacji, faktycznie otrzymał do dnia otwarcia spadku, ale również te, które otrzyma po tej dacie. Konieczne jest określenie rozmiaru świadczeń, które beneficjent otrzymuje lub otrzyma od fundacji prywatnej. Oznacza to wycenę całości jego pozycji prawnej stąd wynikającej⁹⁷. Wartość pozycji prawnej beneficjenta powinna przy tym uwzględniać takie okoliczności jak wpływ beneficjenta na organy fundacji (np. poprzez uprawnienia do powoływania i odwoływania) oraz decyzje dotyczące dystrybucji świadczeń⁹⁸. W konsekwencji – zdaniem projektodawców – przyszłe świadczenia od fundacji prywatnej podlegają zaliczeniu na poczet zachowku, przy czym nie dochodzi do tego wprost, a w ramach wyceny pozycji prawnej beneficjenta fundacji prywatnej.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że aby możliwe było uwzględnienie pozycji beneficjenta, przyznanie takiej pozycji musi dać się przypisać woli spadkodawcy⁹⁹. Stosownie do § 781 ust. 2 ABGB darowizny na rzecz fundacji (pkt 4) i przyznanie pozycji prawnej beneficjenta (pkt 5) należy traktować jako darowizny *inter vivos*, tzn. doliczać je do spadku i, w określonych przypadkach, zaliczać na poczet zachowku uprawnionego. Stąd niekiedy przyjmuje się, że powinno się unikać podwójnego uwzględniania (*doppelte Berücksichtigung*) tych świadczeń¹⁰⁰. Wskazuje się, że darowizna w rozumieniu § 781 ABGB nie może być doliczona do spadku jako darowizna na rzecz fundacji prywatnej, a także jako element przyznanej pozycji prawnej beneficjenta¹⁰¹. Wartość pozycji prawnej beneficjenta należy odliczyć od wartości aktywów przeznaczonych na fundację¹⁰², ponieważ wartość pozycji prawnej beneficjenta jest istotna jako darowizna tylko w zakresie, w jakim przekracza wartość przekazanych fundacji aktywów w całości¹⁰³. Pogląd ten został jednak poddany krytyce przez Manfreda Umlaufa. Zdaniem tego autora uprawniony z tytułu zachowku (beneficjent fundacji) powinien mieć prawo wyboru między doliczeniem darowanych aktywów bądź zaliczeniem darowanych aktywów i pozycji prawnej beneficjenta z jednoczesnym odliczeniem wartości pozycji prawnej beneficjenta od wartości aktywów przekazanych fundacji przez spadkodawcę¹⁰⁴.

⁹⁷ Dalej pozycja prawna.

⁹⁸ Uzasadnienie do ABGB z 2015 r., s. 33.

⁹⁹ B. Eccher, *Die österreichische Erbrechtsreform*, Wien 2016, s. 170, <https://doi.org/10.33196/9783704674517> (dostęp: 10.03.2024 r.); też R. Welser, *Der Erbrechts Kommentar §§ 531–824 ABGB*, Wien 2019, § 781, s. 381.

¹⁰⁰ B. Zöchling-Jud, *Nochmals: Privatstiftung und Pflichtteilsrecht nach dem ErbRÄG 2015*, „Zeitschrift für Stiftungswesen” 2017/3, s. 169.

¹⁰¹ Obejmuje to również wartość świadczeń otrzymanych i tych, które beneficjent ma otrzymać w przyszłości.

¹⁰² Tak też sugerowano przed wejściem w życie nowelizacji prawa spadkowego z 2015 r.: B. Jud, *Privatstiftung und Pflichtteilsdeckung*, [w:] *Festschrift Rudolf Welser zum 65. Geburtstag*, red. C. Fischer-Czermak, A. Kletecka, M. Schauer, W. Zankl, Wien 2004, s. 380; R. Welser, *Der Erbrechts...*, § 781, s. 382.

¹⁰³ R. Welser, *Der Erbrechts...*, § 781, s. 382.

¹⁰⁴ M. Umlauf, *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht – eine Replik auf Zöchling-Jud*, „Notariatszeitung” 2023/12, s. 589–592. Podobnie co do prawa wyboru: J. Zollner, R. Pitscheider, *Pflichtteilsrechtliche Aspekte einer Begünstigtenstellung. Eine erste Einschätzung der Änderungen durch das ErbRÄG 2015*, „Die Privatstiftung” 2016/1, s. 15.

W ślad za Brigittą Zöchling-Jud i uzasadnieniem do ABGB z 2015 r. wskazuje się, że wartość pozycji prawnej beneficjenta obejmuje wartość dokonanych i oczekiwanych (przyszłych) świadczeń na rzecz beneficjenta¹⁰⁵. Kwestię tę odmiennie ujął Martin Schauer, którego zdaniem wycena pozycji prawnej beneficjenta powinna uwzględniać tylko świadczenia przyszłe, natomiast świadczenia już dokonane należy wyceniać oddzielnie¹⁰⁶. Dla samej możliwości zaliczenia na poczet zachowku pozycji prawnej beneficjenta w kontekście przyszłych świadczeń nie ma znaczenia to, czy beneficjentowi przysługuje zaskarżalne roszczenie o świadczenie, czy też świadczenia zależą od decyzji fundacji¹⁰⁷. Wszystkie te kwestie muszą bowiem zostać rozstrzygnięte przez całościową wycenę pozycji prawnej beneficjenta¹⁰⁸. Odnośnie do świadczeń przyszłych Bernhard Eccher postulował ich szacowanie zgodnie z zasadami prawdopodobieństwa¹⁰⁹. Jednocześnie Katharina Müller oraz Ewald Aschauer uznali, że przy wycenie istotny jest okres, w którym uprawniony z tytułu zachowku (beneficjent fundacji prywatnej) może spodziewać się spełnienia świadczeń na jego rzecz¹¹⁰.

Odnośnie do § 780 ABGB wskazuje się, że przepis ten wyraźnie przesądził, iż na poczet zachowku zalicza się świadczenia, które beneficjent otrzyma od fundacji w związku ze śmiercią spadkodawcy¹¹¹. Dla przykładu po śmierci fundatora A kwota 10 000 euro ma zostać wypłacona jego dziecku A1¹¹². Jedyne decydujące kryterium polega na tym, że świadczenie pochodzi z majątku fundacji i jest dokonywane z uwagi na śmierć spadkodawcy¹¹³. Zauważa się przy tym, że – w przeciwieństwie do § 781 ABGB – w § 780 ABGB brakuje zwrotu „przyznanie pozycji prawnej beneficjenta” (*die Einräumung der Stellung als Begünstigter einer Privatstiftung*). Stąd niekiedy twierdzi się, że § 780 i 781 ABGB są częściowo sprzeczne. Jako że § 781 ABGB dotyczy sytuacji przyznania pozycji beneficjenta za życia spadkodawcy, powstaje pytanie, czy na poczet zachowku zalicza się również przyznanie takiej pozycji *post mortem*. Przyjmuje się, że za takim zaliczeniem przemawia przede wszystkim wykładnia systemowa, a co za tym idzie – rozważa się możliwość analogicznego zastosowania do takich sytuacji § 781 ust. 2 pkt 5 ABGB¹¹⁴.

Z uwagi na brzmienie § 780 ust. 1 ABGB należałoby określić, które świadczenia na wypadek śmierci spadkodawcy mogą być objęte tym przepisem. Mowa w nim bowiem o wszystkich świadczeniach, które uprawniony do zachowku otrzymał od

¹⁰⁵ B. Jud, *Privatstiftung...*, s. 380. Tak z powołaniem na B. Jud m.in. R. Welsler, *Der Erbrechts...*, § 781, s. 382.

¹⁰⁶ M. Schauer, *Hinzu- und Anrechnung von Schenkungen*, [w:] *Praxishandbuch des neuen Erbrechts*, red. P. Barth, U. Pesendorfer, Wien 2016, s. 204.

¹⁰⁷ N. Arnold, *Privatstiftung...*, s. 351. Niekiedy twierdzi się, że im większa swoboda organów fundacji w wyborze beneficjenta lub decyzji o przyznaniu świadczenia, tym bardziej prawdopodobne jest, iż przyszłe świadczenia mogą nie zostać zaliczone na poczet zachowku z powodu braku przypisania do woli spadkodawcy/fundatora. J. Zollner, R. Pitscheider, *Pflichtteilsrechtliche...*, s. 17.

¹⁰⁸ N. Arnold, *Privatstiftung...*, s. 351.

¹⁰⁹ B. Eccher, *Die österreichische...*, s. 169.

¹¹⁰ K. Müller, E. Aschauer, *Aktuelle...*, s. 18.

¹¹¹ M. Schauer, *Pflichtteilsrecht einschließlich Gestaltung der Pflichtteilsdeckung*, [w:] *Erbrecht NEU*, red. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, Wien 2015, s. 61.

¹¹² Przykład za: N. Arnold, *Privatstiftung...*, s. 351.

¹¹³ J. Zollner, R. Pitscheider, *Pflichtteilsrechtliche...*, s. 15.

¹¹⁴ J. Zollner, R. Pitscheider, *Pflichtteilsrechtliche...*, s. 15-17.

fundacji rodzinnej lub innej podobnej masy majątkowej utworzonej przez spadkodawcę. Zagadnienie to budzi wątpliwości w doktrynie austriackiej¹¹⁵. Paragraf 780 ABGB czytany literalnie *prima facie* wskazuje, że ustawodawca austriacki odszedł od dotychczasowej zasady, zgodnie z którą czynniki istotne dla obliczenia zachowku muszą być określone w chwili śmierci zmarłego. Na ocenie z tego momentu opiera się bowiem ustalenie stanu czynnego spadku. Późniejsza zmiana okoliczności nie powinna mieć już na to żadnego wpływu. Tymczasem dosłowne odczytanie § 780 ust. 1 ABGB wskazuje, że świadczenia dokonane przez fundację prywatną na rzecz uprawnionego z tytułu zachowku, które zostały dokonane nawet na długo po śmierci spadkodawcy/fundatora, również musiałyby zostać zaliczone na poczet zachowku należnego uprawnionemu (odjęte od niego). Taka wykładnia prowadzi do wniosku, że w świetle § 780 ust. 1 ABGB uprawniony, który otrzymał zachówek, musiałby zwrócić wartość świadczenia od fundacji prywatnej otrzymanego np. 10 lat po przekazaniu mu środków pieniężnych z tytułu zachowku. W doktrynie podnosi się, że tworzy to swego rodzaju stan zawieszenia, niekorzystny dla uprawnionego z tytułu zachowku¹¹⁶. Ostateczne ustalenie wysokości roszczenia z tytułu zachowku byłoby więc bardzo utrudnione, a wręcz niemożliwe¹¹⁷. Stąd w austriackiej doktrynie poszukuje się rozwiązań mających na celu uniknięcie wspomnianego stanu zawieszenia.

Zdaniem M. Schauera przypadek ten jest podobny do zapisu testamentowego, a co za tym idzie – należałoby przyjąć analogiczne rozwiązanie¹¹⁸. Podkreśla się, że w przypadku § 780 ust. 1 ABGB należy skupić się nie na świadczeniu, które uprawniony z tytułu zachowku otrzymuje po śmierci spadkodawcy, a na sytuacji uprawnionego w momencie otwarcia spadku¹¹⁹. Oznacza to, że świadczenie musi być powiązane „przyczynowo” z chwilą śmierci spadkodawcy. Innymi słowy, § 780 ust. 1 ABGB powinien obejmować tylko te świadczenia, które uprawniony z tytułu zachowku otrzymał w chwili śmierci spadkodawcy lub które są ściśle związane z chwilą śmierci spadkodawcy. Podejście takie sprawia, że uprawniony z tytułu zachowku nie musiałby zwracać wartości świadczenia, które otrzymał o wiele później. Nastąpi to jednak w sytuacji, w której uprawniony z tytułu zachowku nie będzie już posiadał w momencie otwarcia spadku egzekwowalnego możliwego do dokładnego wyliczenia lub możliwego do oszacowania uprawnienia do wypłaty przyszłego świadczenia.

Warto dodać, że jeszcze przed reformą z 2015 r. w austriackiej doktrynie rozważano możliwość uwzględniania pozycji prawnej beneficjenta fundacji prywatnej oraz świadczeń otrzymywanych od fundacji prywatnej przy obliczaniu należnego uprawnionemu zachowku¹²⁰. Co do zasady opowiadano się za taką możliwością, jednak

¹¹⁵ Szerzej C. Klampfl, *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht nach der Erbrechtsreform 2015 – der „neue“ Rechtsrahmen zur Berücksichtigung stiftungsnaher Transaktionen*, „Journal für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2015/4, s. 133.

¹¹⁶ M. Schauer, *Pflichtteilsrecht...*, [w:] *Erbrecht...*, s. 62.

¹¹⁷ C. Klampfl, *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht nach...*, s. 133.

¹¹⁸ M. Schauer, *Pflichtteilsrecht...*, [w:] *Erbrecht...*, s. 62.

¹¹⁹ Na ocenę sytuacji uprawnionego z tytułu zachowku w chwili śmierci spadkodawcy wskazano m.in. w publikacji: B. Jud, *Privatstiftung...*, s. 372.

¹²⁰ Szerzej R. Welser, *Die Reform des österreichischen Erbrechts*, Wien 2008, s. 157–158 i przywołana tam literatura.

pod pewnymi warunkami. Dla przykładu zdaniem B. Jud oraz J. Limberga istotnym było, aby to spadkodawca wskazał uprawnionego z tytułu zachowku jako beneficjenta fundacji, np. w testamentie¹²¹. Akcentowano ponadto, że pozycja prawna beneficjenta musi być tak ukształtowana, aby była egzekwowalna, niezmienna i wystarczająco konkretna („welche durchsetzbar, unabänderlich sowie hinreichend konkretisiert“), tj. by dawała podstawę do otrzymania w przyszłości korzyści majątkowej¹²². Wartość, którą należało wziąć pod uwagę, miała odpowiadać wartości świadczeń, które uprawniony do zachowku (beneficjent fundacji) otrzymuje od fundacji¹²³, przy czym w przypadku świadczeń dokonywanych po śmierci spadkodawcy kluczowe było ukształtowanie pozycji prawnej beneficjenta¹²⁴. Wskazywano także, że fakt, iż uprawniony do zachowku nie otrzymuje natychmiast wartości odpowiadającej jego zachowkowi, ale następuje to tylko „stopniowo”, musi być uwzględniony na poziomie wyceny¹²⁵. Z przywołanych stanowisk wynika, że w porównaniu do rozwiązań przyjętych w 2015 r. w starszej doktrynie statuowano większe wymagania co do możliwości zaliczenia przyszłych świadczeń od fundacji rodzinnej na poczet zachowku. W uzasadnieniu do ABGB z 2015 r. wprost bowiem wskazano, że uprawniony z tytułu zachowku nie musi posiadać do nich roszczenia.

Mając na uwadze powyższe, należy stwierdzić, że w prawie austriackim dopuszcza się zaliczanie na poczet zachowku przyszłych świadczeń od fundacji prywatnej, przy czym owo zaliczenie co do zasady nie dokonuje się wprost. W przypadku bowiem § 781 ust. 2 pkt 5 ABGB przyszłe świadczenia są uwzględniane w ramach wyceny majątkowej pozycji prawnej beneficjenta. Natomiast na gruncie § 780 ust. 1 ABGB zaliczenie przyszłych świadczeń zależy od spełnienia się warunków, jakie przyjmowano w starszej doktrynie, tzn. na moment otwarcia spadku uprawniony z tytułu zachowku musi mieć przyznane roszczenie do tych świadczeń. Nie nastąpi to w sytuacji, gdy spełnienie świadczenia zależy w pełni od władzy dyskrecyjnej organów fundacji prywatnej. Ponadto uwzględniając zamiar projektodawców nowelizacji austriackiego prawa spadkowego z 2015 r., w świetle § 780 i § 781 ust. 2 pkt 5 w zw. z § 762 ABGB¹²⁶ dopuszczalne jest zaliczenie na poczet zachowku świadczeń warunkowych lub terminowych, jakie uprawniony z tytułu zachowku ma otrzymać jako beneficjent fundacji prywatnej. Dotyczy to zarówno „darowizn” *mortis causa* (§ 780 ABGB), jak i „darowizn” *inter vivos* (§ 781 ABGB). Obciążenie tych świadczeń będzie istotne z perspektywy ich wyceny lub wyceny pozycji beneficjenta.

¹²¹ B. Jud, *Privatstiftung...*, s. 389; J. Limberg, *Privatstiftung und Erbrecht*, Wien 2006, s. 76; R. Welsler, *Die Reform...*, s. 158, 161.

¹²² J. Limberg, *Privatstiftung...*, s. 77.

¹²³ R. Welsler, *Die Reform...*, s. 157.

¹²⁴ Przyjmowano m.in., że aby świadczenia otrzymywane od fundacji po śmierci spadkodawcy mogły zostać uznane za pokrywające zachówek, beneficjent musi mieć do nich roszczenie. Takie roszczenie istnieje, jeśli np. zostało przyznane beneficjentowi w statucie fundacji. Szerzej J. Torggler, *Stiftungsvorstand und Begünstigter – Gewaltentrennung in Theorie und Praxis*, [w:] *Privatstiftungen, Gestaltungsmöglichkeiten in der Praxis*, red. W. Gassner, P.E. Göth, B. Gröhs, M. Lang, Wien 2000, s. 76.

¹²⁵ R. Welsler, *Die Reform...*, s. 157.

¹²⁶ Zob. omówienie wzajemnych relacji tych przepisów: R. Welsler, *Die Reform...*, s. 4-18.

W przeciwieństwie do prawa austriackiego ustawodawca niemiecki nie zdecydował się na wprowadzenie analogicznych regulacji. Stąd też w doktrynie niemieckiej sama możliwość zaliczania na poczet zachowku przyszłych lub warunkowych świadczeń od fundacji rodzinnej jest oceniana niejednolicie. Kwestia ta analizowana jest przy tym w dwóch kontekstach: roszczenia o zachowek (wskazuje się m.in. § 2303, 2307 oraz 2315 BGB) oraz roszczenia o uzupełnienie zachowku (wskazuje się m.in. § 2325 oraz 2327 BGB).

Odnosnie do pierwszego z nich Marc-Andreas Steffek podkreślił, że w sytuacji gdy fundacja rodzinna zostanie ustanowiona jedynym spadkobiercą, na poczet zachowku zaliczyć należy przyznane uprawnionemu z tytułu zachowku, jako beneficjentowi fundacji rodzinnej, „płatności, których należy oczekiwać w rozsądnym terminie” (tłumaczenie – M.C.), jeżeli pokrywają one wysokość zachowku¹²⁷. Pogląd ten oparty jest na odpowiedniej wykładni § 2303 ust. 1 zd. 1 BGB, zgodnie z którym jeżeli zstępny zmarłego został wyłączony od dziedziczenia poprzez rozrządzenie majątkiem na wypadek śmierci, może on żądać od spadkobiercy zachowku. Argumentując to stanowisko, M.-A. Steffek wskazał, że prawo do zachowku ma za zadanie zagwarantować osobom uprawnionym minimalny ekonomiczny udział w spadku. Mimo że ustanowienie spadkobiercą fundacji rodzinnej nie zmienia faktu pominięcia zstępnego będącego beneficjentem fundacji przy dziedziczeniu, świadczenia od fundacji spełniają podobny cel jak prawo do zachowku. Gwarancja minimalnego ekonomicznego udziału w spadku zostaje zrealizowana, gdyż fundacje rodzinne służą przede wszystkim właśnie zapewnieniu bezpieczeństwa ekonomicznego lub zabezpieczeniu rodziny spadkodawcy, dzięki czemu można mówić o komplementarności między celem fundacji rodzinnej a celem leżącym u podstaw instytucji zachowku¹²⁸.

Stanowisko M.-A. Steffeka zostało jednak poddane krytyce m.in. przez Christiana M. Königa. Uznał on, że uwagi M.-A. Steffeka budzą pewne wątpliwości, i wskazał, iż już samo kryterium pokrycia zachowku „w rozsądnym terminie” jest zbyt niejasne (*zu wenig greifbar*), przez co – wysoce problematyczne¹²⁹. Ponadto „oczekiwane płatności” niezależnie od tego, czy należy je rozumieć wyłącznie jako roszczenia zaskarżalne, czy też roszczenia niepodlegające zaskarżeniu, zawsze są jedynie „perspektywami” (*Exspektanzen*), które nie mogą uzasadniać założenia, że na ich podstawie dojdzie w przyszłości do pokrycia zachowku¹³⁰. Nie można bowiem zakładać *ex ante*, że fundacja rodzinna będzie nadal istnieć w przyszłości oraz że będzie posiadała wystarczające środki finansowe (płynność finansową) do zaspokajania świadczeń na rzecz beneficjentów. Jak wskazał C.M. König, wykładnia M.-A. Steffeka prowadziłyby zatem do obciążenia uprawnionego z tytułu zachowku zbyt dużym ryzykiem,

¹²⁷ M.-A. Steffek, *Die Anforderungen an das Geschäft von Todes wegen*, Baden-Baden 1996, s. 38. Wydaje się, że ku pogładowi M.-A. Steffeka skłania się autor publikacji: A. Röthel, *Pflichtteil...*, s. 8 i n.

¹²⁸ M.-A. Steffek, *Die Anforderungen...*

¹²⁹ C.M. König, *Die Stiftung als Instrument der Nachlassplanung*, Tübingen 2018, s. 152; podobnie K.J. Schiffer, *Zur Rechtsprechung – Die Dresdner Frauenkirche, die Stiftung und der Pflichtteil*, „*Neue Juristische Wochenschrift*” 2004/57, s. 1565.

¹³⁰ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 153. Co do kwalifikacji przyszłych świadczeń od fundacji rodzinnej jedynie jako „perspektyw” nabycia prawa zob. też K.J. Schiffer, *Zur Rechtsprechung...*, s. 1565.

co ostatecznie rodziłoby skutek w postaci podważenia lub znacznego ograniczenia samego prawa do zachowku. Podniósł przy tym, że przed podobnymi obciążeniami chronią uprawnionego do zachowku m.in. § 2306 oraz 2313 BGB. Wreszcie według C.M. Königa pogląd M.-A. Steffeka prowadziłby do niedopuszczalnego „urentownienia roszczenia z tytułu zachowku” (*Verrentung des Pflichtteilsanspruchs*)¹³¹. Zgodnie bowiem z § 2317 ust. 1 BGB roszczenia z tytułu zachowku są wymagalne natychmiast po dniu otwarcia spadku. Niemniej w drodze wyjątku, w myśl § 2331a BGB, zaspokojenie roszczenia z tytułu zachowku może zostać odroczone. Odroczenie możliwe jest jednak tylko wtedy, gdy całkowita, natychmiastowa jego realizacja stanowiłaby dla zobowiązanego nadmierną trudność, a uwzględnienie interesów uprawnionego z tytułu zachowku nie uzasadnia odmiennej oceny. Konsekwentnie C.M. König podkreślał, że rozwiązanie proponowane przez M.-A. Steffeka sprawiłoby, iż niezależnie od wymogów § 2331a BGB, na tle opisanego przypadku, mogłaby powstać sytuacja podobna do odroczenia¹³².

W kontekście § 2303 BGB swoje stanowisko przedstawił również Olaf Werner. Pogląd tego autora opiera się zasadniczo na założeniu, że prawo do zachowku ma na celu zabezpieczenie minimalnego ekonomicznego udziału w spadku. Tak jak uprawniony do zachowku może domagać się zachowku w pełnej wysokości dopiero po zrzeczeniu się zapisu (§ 2307 ust. 1 zd. 1 BGB), a w przeciwnym razie jest uprawniony jedynie do pozostałej części zachowku pomniejszonej o wartość zapisu (§ 2307 ust. 1 zd. 2 BGB), tak osoba, która jest faktycznie wyłączona z dziedziczenia zgodnie z § 2303 ust. 1 zd. 1 BGB, ale nabyła „zabezpieczone i egzekwowalne” (*gesicherten und durchsetzbaren*) roszczenia wobec fundacji rodzinnej (tj. roszczenia określone w statucie fundacji), powinna mieć te roszczenia skompensowane jej roszczeniem o zachówek przez analogiczne zastosowanie § 2307 BGB¹³³. Według O. Wernera uprawniony do zachowku, będąc zarazem beneficjentem fundacji, uczestniczy w spadku podobnie jak zapisobierca. Oznacza to, że z uwagi na przyznanie statusu beneficjenta fundacji uprawniony do zachowku nie może zostać uznany za „wyłączonego z dziedziczenia” (*von der Erbfolge ausgeschlossen*) w rozumieniu § 2303 BGB. Otrzymanie pełnej kwoty z tytułu zachowku przez uprawnionego, niezależnie od przyznanej mu pozycji beneficjenta fundacji, skutkowałoby otrzymaniem „podwójnego wynagrodzenia” (*doppelt bedacht*)¹³⁴.

Przedstawione stanowisko O. Wernera zostało skrytykowane przez C.M. Königa. Zdaniem tego ostatniego „wyłączonym od dziedziczenia” w rozumieniu § 2303 ust. 1 BGB może być również uprawniony z tytułu zachowku, któremu przyznano zaskarżalne roszczenia o świadczenia od fundacji rodzinnej. Fakt przyznania tych roszczeń w statucie fundacji nie zmienia bowiem tego, że są to w istocie „perspektywy” ich

¹³¹ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 154. Autor powołuje się w tym zakresie na: M. Schewe, *Die Errichtung der rechtsfähigen Stiftung von Todes wegen*, Berlin 2004, s. 280.

¹³² C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 154.

¹³³ O. Werner, *Stiftungen und Pflichtteilsrecht – Rechtliche Überlegungen*, „Zeitschrift zum Stiftungswesen – Wirtschaft, Steuern, Recht” 2005, s. 84.

¹³⁴ O. Werner, *Stiftungen und Pflichtteilsrecht...*, s. 84–85.

otrzymania. Ryzyko niewypłacalności fundacji, którymi obarczone są świadczenia od fundacji, powoduje, że świadczenia nie spełniają w wystarczającym stopniu celu, jakim jest zagwarantowanie ekonomicznego udziału w spadku¹³⁵. Stąd też analogiczne zastosowanie § 2307 BGB nie jest uzasadnione¹³⁶. Zdaniem C.M. Königa tezę tę potwierdza ponadto m.in. treść § 2313 BGB oraz geneza § 2307 BGB. Według tego autora, aby uniknąć ryzyka dochodzenia przez uprawnionego roszczeń z tytułu zachowku, należy odpowiednio zrehabilitować statut fundacji rodzinnej¹³⁷.

W przypadku roszczeń o zachówek warto przywołać także poglądy Andreasa Deischla. Autor ten rozważał bowiem możliwość analogicznego zastosowania § 2315 ust. 1 BGB¹³⁸ do skompensowania roszczeń z tytułu zachowku roszczeniami do świadczeń od fundacji rodzinnej ustanowionej na wypadek śmierci fundatora/spadkodawcy. Ostatecznie A. Deischl odrzucił takie rozwiązanie, z uwagi na wykładnię językową i funkcjonalną ww. przepisu, a także cel § 2303 BGB w postaci zapewnienia minimalnego ekonomicznego udziału¹³⁹. Jednocześnie C.M. König wykluczył analogiczne zastosowanie § 2315 ust. 1 BGB do świadczeń od fundacji rodzinnej ustanowionej *inter vivos*, ze względu na brak niezamierzonej luki regulacyjnej¹⁴⁰.

W niemieckiej doktrynie zdecydowanie częściej kwestię świadczeń od fundacji rodzinnej rozważa się w kontekście § 2325 ust. 1 oraz § 2327 ust. 1 BGB, tj. w kontekście kompensaty roszczeniem o uzupełnienie zachowku. Zgodnie z pierwszym z ww. przepisów, jeżeli spadkodawca dokonał darowizny na rzecz osoby trzeciej, osoba uprawniona do zachowku może żądać jako uzupełnienia zachowku kwoty, o którą zwiększa się zachówek w przypadku doliczenia do spadku przedmiotu darowizny¹⁴¹. Natomiast stosownie do § 2327 ust. 1 BGB, jeżeli osoba uprawniona do zachowku otrzymała darowiznę od spadkodawcy, darowizna ta zostanie doliczona do spadku w taki sam sposób jak darowizna dokonana na rzecz osoby trzeciej i jednocześnie zostanie zaliczona osobie uprawnionej na jej zachówek w wysokości kwoty, o którą zwiększy się zachówek. Darowizna podlegająca zaliczeniu zgodnie z § 2315 BGB jest zaliczana na poczet zarówno zachowku, jak i roszczenia o jego uzupełnienie. Jako że przyjmuje się, iż świadczenia od fundacji rodzinnej nie stanowią ściśle darowizny w rozumieniu przepisów BGB¹⁴², w literaturze przede wszystkim rozważano analogiczne zastosowanie § 2327 BGB. Co ciekawe, w 1903 r. w tej kwestii wypowiedział się

¹³⁵ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 196.

¹³⁶ Podobnie m.in.: E. Cornelius, *Zuwendungen an Stiftungen und Pflichtteilergänzung*, „Zeitschrift für die Steuer- und Erbrechtspraxis” 2006/7, s. 234; J. Ihle, *Stiftungen als Instrument der Unternehmens- und Vermögensnachfolge – Teil 1*, „Rheinische Notar-Zeitschrift” 2009/11, s. 569.

¹³⁷ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 197 i przywołana tam literatura.

¹³⁸ Zgodnie z § 2315 ust. 1 BGB na należny uprawnionemu zachówek zalicza się to, co uprawniony otrzymał od spadkodawcy w wyniku czynności *inter vivos*.

¹³⁹ A. Deischl, *Familie und Stiftung*, München 2000, s. 171 i n.

¹⁴⁰ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 203.

¹⁴¹ W niemieckiej literaturze przedmiotu przyjmuje się, że § 2325 ust. 1 BGB znajduje analogiczne zastosowanie do darowizn na rzecz fundacji rodzinnych: R.M. Junius-Morawe, *Zur Legitimität...*, s. 161–162; R. Werner, *Stiftungen als Instrument der Pflichtteilsvermeidung*, „Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2007/12, s. 560; C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 145–146.

¹⁴² C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 204 i przywołana tam literatura.

również Najwyższy Sąd Cywilny Rzeszy Niemieckiej (Reichsgericht), który uznał, że takie analogiczne zastosowanie jest dopuszczalne¹⁴³ niezależnie od tego, czy dotyczy to świadczeń już otrzymanych, czy świadczeń przyszłych.

Jak wskazał C.M. König, w niemieckiej doktrynie zaobserwować można różne stanowiska odnośnie do tego zagadnienia, od w pełni aprobujących pogląd Reichsgericht z 1903 r. do całkowicie go odrzucających. Obecnie, według C.M. Königa, poglądem dominującym w literaturze przedmiotu jest stanowisko Petera Rawerta i Ralfa Katschinskiego¹⁴⁴. W przeciwieństwie do Reichsgericht autorzy ci dokonali rozróżnienia świadczeń od fundacji rodzinnej na otrzymywane przez uprawnionego do zachowku po otwarciu spadku i na otrzymywane jeszcze za życia spadkodawcy/fundatora. Zdaniem P. Rawerta i R. Katschinskiego skompensowanie tych pierwszych jest wykluczone, gdyż byłoby sprzeczne z § 2306 oraz 2313 BGB¹⁴⁵. Ponadto świadczenia te obciążone są ryzykiem niewypłacalności fundacji rodzinnej, które to ryzyko nie może zostać przeniesione na uprawnionego do zachowku¹⁴⁶. W przypadku świadczeń otrzymywanych za życia spadkodawcy ich skompensowanie przez analogiczne zastosowanie § 2327 ust. 1 BGB jest możliwe tylko w odniesieniu do zaskarżalnych roszczeń przyznanych na podstawie statutu fundacji¹⁴⁷. Inne świadczenia są bowiem zależne od organów fundacji, co może nie odzwierciedlać rzeczywistej woli spadkodawcy/fundatora.

Podobne stanowisko jak P. Rawert i R. Katschinski zaprezentował A. Deischl. Autor ten przyjął jednak, że analogiczne zastosowanie § 2327 ust. 1 BGB jest możliwe także do roszczeń niezaskarżalnych. Również w tym przypadku istnieje bowiem związek między nieodpłatnym przekazaniem majątku przez fundatora a roszczeniami uprawnionych do zachowku (beneficjentów fundacji). Jak wskazał A. Deischl, niezależnie od istniejącego zakresu decyzyjnego po stronie organów fundacji przyczyna otrzymania świadczeń fundacyjnych zawsze leży w woli fundatora, którą organy fundacji są związane. Według A. Deischla przemawia za tym także potrzeba zapewnienia równego traktowania beneficjentów w świetle § 2327 ust. 1 BGB¹⁴⁸.

Pogląd idący dalej od dwóch przedstawionych powyżej zajęła m.in. Nicola Fröhlich. Autorka ta przede wszystkim sprzeciwiła się rozróżnieniu na świadczenia od fundacji rodzinnej otrzymane przez uprawnionego do zachowku za życia

¹⁴³ Orzeczenie Reichsgericht z 30.04.1903 r., Rep. IV 29/03, <https://rgz.staatsbibliothek-berlin.de/judgments/54%2Frgre054102399> (dostęp: 8.04.2024 r.). W orzeczeniu tym Reichsgericht udzielał odpowiedzi na następujące pytanie: „Czy przepisy § 2325–2329 BGB mają zastosowanie, jeżeli spadkodawca założył fundację, w szczególności fundację rodzinną lub *Fideikommissstiftung* podlegającą ocenie według prawa pruskiego?” (tłumaczenie – M.C.). Uzasadniając swoje stanowisko, Reichsgericht stwierdził m.in., że do wniesienia przez spadkodawcę swojego majątku do fundacji rodzinnej należy analogicznie stosować § 2325 BGB. Jednocześnie uzasadnia to analogiczne zastosowanie § 2327 BGB do świadczeń od fundacji rodzinnej otrzymywanych przez uprawnionego do zachowku. Szerzej nt. tego orzeczenia: C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 204–205.

¹⁴⁴ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 205–207 i przywołana tam literatura.

¹⁴⁵ P. Rawert, R. Katschinski, *Stiftungserrichtung und Pflichtteilergänzung*, „Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 1996, s. 165.

¹⁴⁶ Tak (powołując się na pogląd P. Rawerta i R. Katschinskiego): R. Werner, *Stiftungen als Instrument...*, s. 563.

¹⁴⁷ P. Rawert, R. Katschinski, *Stiftungserrichtung...*, s. 166.

¹⁴⁸ A. Deischl, *Familie...*, s. 190–191.

spadkodawcy/fundatora oraz świadczenia przyszłe, które uprawniony ma otrzymać po otwarciu spadku. Podniosła, że z uwagi na cel § 2327 ust. 1 BGB śmierć spadkodawcy/fundatora nie powinna być czynnikiem decydującym. Według N. Fröhlich kluczowa jest bowiem data ostatniej rozprawy w postępowaniu o dział spadku¹⁴⁹. Wszystkie świadczenia od fundacji rodzinnej spełnione do tego dnia powinny zostać skompensowane na podstawie analogii z § 2327 ust. 1 BGB. W przypadku świadczeń przyszłych należy zbadać, czy mają one charakter zaskarżalnych roszczeń¹⁵⁰. Jak zauważyła N. Fröhlich, jedynie zaskarżalne roszczenia względem fundacji rodzinnej zwiększają majątek uprawnionego do zachowku i w związku z tym, przez analogię z § 2327 ust. 1 BGB, podlegają skompensowaniu roszczeniem o uzupełnienie zachowku. W przeciwnym razie beneficjent mógłby otrzymać majątek przekraczający należny mu zachówek, czemu właśnie zapobiegać ma § 2327 ust. 1 BGB. Zdaniem N. Fröhlich kompensacji przyszłych świadczeń od fundacji rodzinnej nie neguje przy tym § 2313 BGB¹⁵¹, niemniej konieczne jest dokonanie rozróżnienia na świadczenia stanowiące prawa lub zobowiązania w rozumieniu § 2313 BGB oraz świadczenia, które takich praw lub zobowiązań nie stanowią. W szczególności ostatnie z nich powinny zostać oszacowane i skompensowane roszczeniem o uzupełnienie zachowku na podstawie analogii z § 2327 BGB¹⁵². Za stanowiskiem N. Fröhlich przemawiają aspekty słusznościowe, moralne¹⁵³. Dochodzenie zachowku przez uprawnionego będącego beneficjentem fundacji rodzinnej wpływa bowiem negatywnie na sytuację finansową fundacji. Stąd realizacja roszczenia z tytułu zachowku zmniejsza aktywa fundacji rodzinnej kosztem innych beneficjentów. Mówi się zatem wręcz o egoistycznym działaniu uprawnionego do zachowku („*Das Verhalten eines solchen Destinatärs erscheint egoistisch*”¹⁵⁴).

Zupełnie inne stanowisko zaprezentowali m.in. Josef Kohler oraz Eike Cornelius. Autorzy ci bowiem w pełni odrzucili pogląd Reichsgericht z 1903 r., a tym samym odrzucili możliwość analogicznego zastosowania § 2327 BGB. Pierwszy z ww. autorów podniósł, że stanowisko Reichsgericht jest po prostu „błędne”. Dodał przy tym, że zasady określone w § 2327 BGB nie mają zastosowania do relacji fundator – beneficjent fundacji¹⁵⁵. Natomiast według E. Corneliusa przeciwko analogicznemu zastosowaniu § 2327 BGB przemawia brak niezamierzonej luki regulacyjnej¹⁵⁶.

¹⁴⁹ N. Fröhlich, *Die selbständige Stiftung im Erbrecht. Familienstiftung, Pflichtteilsergänzung, Erbvertrag, Vor- und Nacherbfolge*, Baden-Baden 2004, s. 174.

¹⁵⁰ N. Fröhlich, *Die selbständige...*, s. 179.

¹⁵¹ N. Fröhlich, *Die selbständige...*, s. 176.

¹⁵² N. Fröhlich, *Die selbständige...*, s. 178–179. W przypadku świadczeń stanowiących prawa lub zobowiązania w rozumieniu § 2313 BGB, jeżeli tylko zostaną spełnione, należy dokonać odpowiedniego wyrównania stanu majątkowego między fundacją a uprawnionym do zachowku.

¹⁵³ N. Fröhlich, *Die selbständige...*, s. 113.

¹⁵⁴ Takich słów użyła R.M. Junius-Morawe, *Zur Legitimität...*, s. 162, odnosząc się do stanowiska N. Fröhlich. Należy przy tym podkreślić, że R. Margret Junius-Morawe skrytykowała pogląd N. Fröhlich; zob. R.M. Junius-Morawe, *Zur Legitimität...*, s. 163 i przywołana tam literatura.

¹⁵⁵ J. Kohler, *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. Erster Band: Allgemeiner Teil*, Berlin 1906, s. 418, za: C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 211.

¹⁵⁶ E. Cornelius, *Zuwendungen...*, s. 234.

Autor ten wskazał, że analogia byłaby przy tym sprzeczna z systemem roszczenia o uzupełnienie zachowku¹⁵⁷. W myśl jednej z zasad kompensacji podlega bowiem jedynie sama darowizna, a nie jej dochód. W kontekście fundacji rodzinnej oznaczałoby to, że kompensacji podlega jedynie majątek przekazany przez spadkodawcę/fundatora do fundacji rodzinnej, ale już nie dochód uzyskiwany z tego majątku, z którego później fundacja świadczy na rzecz beneficjentów.

Na koniec warto przytoczyć jeszcze stanowisko C.M. Königa. Autor ten w pełni odrzucił argumentację E. Corneliusa. Ponadto podkreślił, że zastosowanie analogii z § 2327 BGB nie stanowi nadmiernego ograniczenia swobody testowania i swobody fundacyjnej, wręcz przeciwnie – takie działanie leży w interesie spadkodawcy/fundatora, m.in. z uwagi na złagodzenie obciążeń ekonomicznych fundacji rodzinnej związanych z roszczeniami o zachówek¹⁵⁸. Christian M. König, rozważając możliwość analogicznego zastosowania § 2327 BGB do świadczeń od fundacji rodzinnej, dokonał rozróżnienia tych świadczeń na już otrzymane oraz przyszłe. W przypadku tych pierwszych, wbrew dominującemu pogładowi, autor ten uznał, że należy skupić się na świadczeniach od fundacji rodzinnej otrzymanych przez uprawnionego do zachowku do momentu dochodzenia roszczenia o jego uzupełnienie. Podniósł przy tym, że takiego rozwiązania nie neguje § 2313 BGB, gdyż zgodnie z tym przepisem przy ustalaniu wartości masy spadkowej należy uwzględnić również prawa, które dopiero w chwili dochodzenia roszczenia o zachówek stają się pewne lub nie budzą wątpliwości. Dodatkowo, według C.M. Königa, irrelevantna powinna pozostać okoliczność, czy przyznane już świadczenia miały charakter zaskarżalnych roszczeń, czy nie, ponieważ podstawą legitymizacji wszystkich świadczeń dokonywanych przez fundację na rzecz jej beneficjentów – niezależnie od tego, czy są one zaskarżalne, czy nie – jest zawsze wola fundatora¹⁵⁹. Odnosząc się natomiast do przyszłych świadczeń od fundacji rodzinnej, C.M. König zasadniczo odrzucił możliwość analogicznego zastosowania § 2327 BGB. Podniósł, że przyszłe świadczenia od fundacji rodzinnej są jedynie „perspektywami” ich otrzymania, gdyż nie jest pewne, czy fundacja wygeneruje dochód umożliwiający ich spełnienie. Taka niepewność sytuacji uprawnionego do zachowku przeczy celowi § 2325 i 2327 BGB. Ponadto kompensacja przyszłych świadczeń od fundacji rodzinnej byłaby sprzeczna z § 2306 i 2313 BGB oraz doprowadziłaby do niedopuszczalnego urentownienia roszczenia o uzupełnienie zachowku¹⁶⁰.

Podsumowując, doktryna prawa niemieckiego w zdecydowanej części udziela negatywnej odpowiedzi na pytanie o możliwość zaliczenia na poczet zachowku przyszłych świadczeń od fundacji rodzinnej. Tożsamy wniosek nasuwa się w odniesieniu do świadczeń warunkowych. Za kluczowe uznać należy argumenty odwołujące się do § 2306 oraz 2313 BGB. W prawie niemieckim przeważa więc ochrona uprawnionego z tytułu zachowku przed daleko idącą niepewnością związaną ze wspomnianymi świadczeniami.

¹⁵⁷ Szerzej C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 212–213 i przywołana tam literatura.

¹⁵⁸ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 216.

¹⁵⁹ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 222–223.

¹⁶⁰ C.M. König, *Die Stiftung...*, s. 225–228.

3.3. Uwagi *de lege ferenda*

Przechodząc na grunt prawa polskiego, w świetle poczynionych powyżej uwag zaproponować można rozwiązanie alternatywne względem tego, które przyjęli projektodawcy. Wydaje się bowiem, że możliwość zaliczania na poczet zachowku przyszłych lub warunkowych świadczeń od fundacji rodzinnej wymaga odwołania się do wykładni celowościowej oraz funkcjonalnej art. 996 § 2 k.c.

Ocena dopuszczalności zaliczenia na poczet zachowku wspomnianych świadczeń niewątpliwie prowadzi do konieczności rozstrzygnięcia konfliktu pomiędzy zasadą koncentracji, ciągłości i integralności majątkowej fundacji rodzinnej¹⁶¹ a zasadą „wolności” zachowku od wszelkich obciążeń, w tym warunków¹⁶². Niektórzy autorzy, w ramach teorii prawa, rozróżniają tzw. normy-zasady i normy-reguły¹⁶³. O ile w przypadku tych ostatnich muszą być one realizowane w pełni, gdyż mogą zostać albo spełnione, albo niespełnione, o tyle w przypadku norm-zasad powinno dojść do ich ważenia. Normy-zasady nakazują bowiem realizację pewnego pożądanego przez ustawodawcę stanu rzeczy w możliwie największym stopniu, przy uwzględnieniu m.in. celu danej regulacji¹⁶⁴. Normy te mogą zostać spełnione w różnym stopniu, przy czym realizację danej zasady można ograniczyć w przypadku konieczności realizacji innej zasady. Konflikt ten rozwiązuje się przez przyznanie jednej z zasad pierwszeństwa, co oznacza, że zasada, której przyznano pierwszeństwo, realizowana jest w stopniu większym, natomiast druga – w mniejszym.

Uwzględniając cel, jaki przyświecał ustawodawcy przy wprowadzaniu ustawy o fundacji rodzinnej, tj. „kompleksowe wzmocnienie narzędzi prawnych do przeprowadzenia procesów sukcesyjnych poprzez dodanie do systemu prawa instytucji służącej do gromadzenia rodzinnego majątku, pozwalającego na zatrzymanie kapitału w kraju na wiele pokoleń oraz zwiększenie potencjału krajowych inwestycji”¹⁶⁵, jak również „zapewnienie ciągłości przedsiębiorstwa prywatnego, w szczególności dla celów zabezpieczenia rodziny”, wydaje się, że pierwszeństwo należałoby przypisać zasadzie koncentracji, ciągłości i integralności majątkowej fundacji rodzinnej. Sprzeczne z założeniem racjonalnego ustawodawcy byłoby przyjęcie takiej wykładni art. 996 § 2 k.c., która negowałaby ten cel. Należy przy tym podkreślić, że przyznanie pierwszeństwa zasadzie koncentracji, ciągłości i integralności majątkowej fundacji rodzinnej nie może prowadzić do zaprzeczenia instytucji zachowku. Konieczne jest zatem wypracowanie takich instrumentów, które uwzględniałyby również interes

¹⁶¹ Obejmuje to również kwestię działania w interesie wszystkich beneficjentów fundacji rodzinnej.

¹⁶² Chodzi tu też o pewność pozycji uprawnionego z tytułu zachowku.

¹⁶³ Zob. np. M. Dybowski, *Ronolda Dworkina koncepcja zasad prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001/3, s. 99–115; T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” 1988/3, s. 16 i n.; T. Gizbert-Studnicki, *Konflikt dóbr i kolizja norm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989/1, s. 1–15; J. Wróblewski, *Le rôle des principes du droit dans la théorie et l'idéologie de l'interprétation juridique*, „Archivum Iuridicum Cracoviense” 1984/17, s. 5 i n.

¹⁶⁴ Tak m.in.: T. Gizbert-Studnicki, *Zasady...*, s. 16 i n.; R. Dworin, *Taking Rights Seriously*, London 1978, s. 23 i n.; R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, Baden-Baden 1985, s. 71 i n.

¹⁶⁵ Uzasadnienie projektu u.f.r., s. 6.

uprawnionego z tytułu zachowku, tylko że w przypadku objętym hipotezą art. 996 § 2 k.c. – w mniejszym stopniu niż w innych przypadkach. W ślad za M.-A. Steffekiem należy wskazać, że fundacja rodzinna realizuje w tej sytuacji tożsamy cel, jaki spełnia instytucja zachowku. Obie te instytucje służą bowiem ochronie rodziny, w tym sensie, że zapewniają jej ekonomiczne podstawy funkcjonowania. Co za tym idzie – są względem siebie komplementarne. Wzajemne uzupełnianie się roszczeń z tytułu zachowku oraz świadczeń od fundacji rodzinnej w dużej mierze uzasadnia czynione w tym miejscu uwagi dotyczące ważenia zasad¹⁶⁶.

Wydaje się, że z racji celu ustawy o fundacji rodzinnej oraz zamiaru projektodawców można odejść od *stricte* językowej wykładni art. 996 § 2 k.c. na rzecz wykładni celowościowej i funkcjonalnej. Przemawia za tym również wykładnia językowo-systemowa. Mając na uwadze art. 35 u.f.r., skoro w art. 996 § 2 k.c. mowa jest o świadczeniach, to *lege non distinguente* dotyczy to również świadczeń pod warunkiem i z zastrzeżonym terminem. Oznacza to, że na poczet zachowku powinno się zaliczać także świadczenia, które mają charakter przyszły lub warunkowy. Zaliczenie powinno być dokonane według ich mierzonej cenami rynkowymi wartości z chwili wyrokowania (art. 995 k.c.), przy czym wartość rynkowa wierzytelności musi odzwierciedlać stopień niepewności związany z tymi wierzytelnościami, w tym kondycję finansową fundacji rodzinnej¹⁶⁷, jak również okres, jaki musi upłynąć od dnia wyrokowania do dnia wymagalności danego świadczenia lub do dnia możliwego spełnienia warunku¹⁶⁸. Uwzględnianie tych czynników powinno – co do zasady – wykluczyć możliwość łatwego wykorzystywania przyznawania świadczeń od fundacji rodzinnej w celu rzeczywistego pozbawienia uprawnionego zachowku. Warto posłużyć się tu przykładem podanym przez B. Kordasiewicza w kontekście zaliczania do substratu zachowku wierzytelności warunkowych. Jak wskazywał ten autor: „wierzytelność warunkowa o nominalnej wartości 10 000 zł będzie dla potrzeb obliczenia substratu zachowku warta 6000 zł, jeżeli prawdopodobieństwo ziszczenia się warunku wynosi 60%, a jedynie 1000 zł, jeżeli prawdopodobieństwo to należy szacować na 10%”¹⁶⁹. Należy przy tym podkreślić, że obecnie przeprowadzanie takich kalkulacji dokonują m.in. księgowi (zgodnie z art. 26 ust. 1 pkt 3 ustawy o rachunkowości¹⁷⁰). Zaliczanie wierzytelności przyszłych lub warunkowych wiązałoby się oczywiście z tym, że w trakcie procesu sądowego konieczne stałoby się powołanie biegłego, który dokona odpowiednich wyliczeń. Pewnym zabezpieczeniem interesu uprawnionego są również ogólne przepisy o warunku i terminie, m.in. art. 93 k.c.

¹⁶⁶ Szerzej nt. uzupełniania się instytucji zachowku oraz fundacji rodzinnej w rozdz. 2 niniejszego artykułu.

¹⁶⁷ Co do uwzględnienia tego czynnika warto dodać, że zdaniem P. Księżaka: „Zaliczeniu podlegać będą natomiast świadczenia, których termin spełnienia jeszcze nie nadszedł, o ile – w danych okolicznościach – nie zachodzi niewypłacalność fundacji, która czyni spełnienie świadczenia mało realnym”. P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 17. Proponowane rozwiązanie zmierza zatem do zabezpieczenia interesu uprawnionego z tytułu zachowku przez zminimalizowanie negatywnego wpływu stanu niepewności.

¹⁶⁸ Im później warunek może się spełnić, tym mniejsza jest wartość wierzytelności.

¹⁶⁹ B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1081.

¹⁷⁰ Ustawa z 29.09.1994 r. o rachunkowości (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 120 ze zm.). Na podstawie art. 26 ust. 1 pkt 3 tej ustawy jednostki przeprowadzają na ostatni dzień każdego roku obrotowego inwentaryzację m.in. należności spornych i wątpliwych.

(chroniący uprawnionego z tytułu zachowku przed działaniami fundacji rodzinnej zmierzającymi do nieziszczenia się warunku) i 94 k.c. (chroniący np. przed zastrzeżeniem warunków sprzecznych z zasadami współżycia społecznego).

Proponowana wykładnia art. 996 § 2 k.c. oznacza zatem, że zaliczeniu na poczet zachowku powinny podlegać:

- świadczenia z zastrzeżonym terminem, przy czym wartość świadczenia musi uwzględniać okres pomiędzy datą wyrokowania a datą wymagalności oraz kondycję finansową fundacji rodzinnej – w przypadku tych świadczeń stopień niepewności jest zdecydowanie mniejszy, gdyż w istotę terminu wpisana jest pewność jego nadejścia¹⁷¹;
- świadczenia pod warunkiem zawieszającym, przy czym wartość świadczenia musi uwzględniać stopień niepewności ziszczenia się warunku, w tym kondycję finansową fundacji rodzinnej, oraz okres pomiędzy datą wyrokowania a datą możliwego ziszczenia się warunku;
- świadczenia pod warunkiem rozwiązującym, przy czym wartość świadczenia musi uwzględniać stopień niepewności ziszczenia się warunku, w tym kondycję finansową fundacji rodzinnej, oraz okres pomiędzy datą wyrokowania a datą możliwego ziszczenia się warunku¹⁷²;
- inne świadczenia przyszłe/niepewne, przy czym wartość świadczenia musi uwzględniać stopień niepewności spełnienia świadczenia, w tym kondycję finansową fundacji rodzinnej, oraz okres pomiędzy datą wyrokowania a datą możliwego spełnienia tego świadczenia.

W kontekście świadczeń od fundacji rodzinnej polegających m.in. na korzystaniu z rzeczy, wyznaczając ich wartość na dzień ustalania zachowku, można posiłkować się wspomnianym art. 133 pkt 5 u.f.r.

De lege ferenda, z uwagi na sposób skonstruowania terminów przedawnienia, rozważyć można wprowadzenie dodatkowego roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku, umożliwiającego mu uzupełnienie zachowku¹⁷³. Treść przepisu powinna zawierać przy tym klauzulę zasad współżycia społecznego lub inną spełniającą podobne cele, tak aby kwestia przedawnienia roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku podlegała ocenie przez pryzmat słuszności i sprawiedliwości¹⁷⁴.

¹⁷¹ Przyjmuje się bowiem, że termin jest z natury zdarzeniem przyszłym i pewnym. Jak wskazał SA w Poznaniu w wyroku z 14.09.2012 r., I ACa 527/12, LEX nr 1237400, „oznaczenie terminu przez określone zdarzenie (art. 111 § 2 i art. 116 k.c.) może nastąpić tylko wówczas, gdy nastąpienie tego zdarzenia w przyszłości jest oczywiście pewne, a więc różni się od warunku w rozumieniu art. 89 k.c., będącego zdarzeniem przyszłym i niepewnym”.

¹⁷² Nie dotyczy to jednak świadczeń pod warunkiem rozwiązującym, gdy warunek ten ziszczył się przed ustaleniem zachowku.

¹⁷³ Jak zauważył P. Księżak, „w wypadku, gdy w przyszłości świadczenie nie zostanie spełnione, uprawniony będzie miał możliwość dochodzenia uzupełnienia zachowku, o ile jego roszczenie jeszcze się nie przedawni”. P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 996, nt 17. Proponowane rozwiązanie usuwałoby zatem niedogodności związane z przedawnieniem.

¹⁷⁴ W tym kontekście istotna mogłaby się okazać tzw. zasada „czystych rąk”, np. w odniesieniu do działań fundacji rodzinnej. Co do znaczenia tej zasady zob. np.: wyrok SA w Szczecinie z 20.12.2021 r., I ACa 619/21, LEX nr 3343038; wyrok SA w Krakowie z 17.02.2020 r., I ACa 670/19, LEX nr 3036466; postanowienie

Jednocześnie można również postulować wprowadzenie do Kodeksu cywilnego normy odpowiadającej § 762 ABGB, przy czym – w przeciwieństwie do prawa austriackiego – polski przepis byłby ograniczony wyłącznie do świadczeń od fundacji rodzinnej. Dzięki takiemu zabiegowi wybrzmiałoby to, że obciążenie tych świadczeń warunkiem lub terminem wpływa na ich wycenę w momencie wyrokowania, a nie na zdadność do ich zaliczenia na poczet zachowku.

De lege lata nie wydaje się możliwe przyjęcie analogicznego rozwiązania jak na gruncie zaliczania zapisów uczynionych pod warunkiem. W Kodeksie cywilnym brakuje bowiem normy odpowiadającej art. 998 § 2 k.c., na podstawie której możliwa byłaby zmiana charakteru prawnego świadczeń od fundacji rodzinnej z warunkowych na bezwarunkowe.

Oprócz przysporzeń określonych w art. 996 k.c. do należnego uprawnionemu zachowku zalicza się również koszty zrealizowanego przez fundację rodzinną obowiązku alimentacyjnego ciążącego na spadkodawcy, o ile koszty te przekraczają przeciętną miarę przyjętą w danym środowisku, jeżeli uprawnionym jest zstępny spadkodawcy (art. 997 § 2 k.c.). Sposób sformułowania tego przepisu każe poczynić kilka uwag krytycznych.

Po pierwsze, należy zadać pytanie o relację art. 997 § 2 do art. 997 § 1 k.c. (dotychczasowy art. 997 k.c.), w szczególności w kontekście pojęcia „koszty wychowania oraz wykształcenia ogólnego i zawodowego”¹⁷⁵ względem pojęcia „obowiązku alimentacyjnego”. Artykuł 128 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁷⁶ określa obowiązek alimentacyjny jako „obowiązek dostarczania środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania”. W judykaturze przyjmuje się, że przez dostarczanie środków utrzymania należy rozumieć zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych uprawnionego, a więc zapewnienie mu np. pożywienia, odzieży, wypoczynku, w razie potrzeby – kosztów leczenia, jak również kosztów mieszkania¹⁷⁷. Są to zatem środki niezbędne do zaspokojenia podstawowych potrzeb uprawnionego. Dostarczanie środków wychowania dotyczy natomiast sytuacji, gdy uprawnionym jest małoletni. Polega ono na zapewnieniu środków służących odpowiedniemu rozwojowi umysłowemu i fizycznemu dziecka¹⁷⁸. Zakres tych potrzeb wyznaczają m.in. art. 95 i 96 k.r.o. Będą to zatem wydatki np. na wykształcenie czy rozrywkę. W związku z powyższym *prima facie* wydawać by się mogło, że art. 997 § 2 k.c. ma szerszy zakres zastosowania niż art. 997 § 1 k.c., gdyż wykształcenie i wychowanie jest oprócz utrzymania jednym z aspektów obowiązku alimentacyjnego. Wniosek taki byłby jednak błędny, choć nie można wykluczyć, że użycie różnych pojęć w art. 997 § 1 i 2 k.c. jest argumentem

Sądu Okręgowego w Olsztynie z 26.02.2018 r., IX Ca 1081/17, LEX nr 2461558; wyrok SA w Gdańsku z 21.11.2017 r., V ACa 697/16, LEX nr 2491000.

¹⁷⁵ Zob. wątpliwości związane z tym sformułowaniem: P. Księżak, *Zachowek...*, s. 319.

¹⁷⁶ Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.) – dalej k.r.o.

¹⁷⁷ Zob. np. uchwała SN z 10.05.1977 r., III CZP 26/77, OSNC 1977/12, poz. 231.

¹⁷⁸ J. Pawliczak, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Domański, J. Słyk, Legalis/el. 2022, art. 128, nb 14.

przemawiającym za taką tezę¹⁷⁹. Na gruncie art. 128 k.r.o. w doktrynie podnosi się, że w przypadku alimentacji dzieci „środki utrzymania i środki wychowania służą temu samemu celowi – zaspokojeniu usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego. Pozostają zatem w ścisłym związku ze sobą i z reguły nie da się ich rozdzielić”¹⁸⁰. W odniesieniu do art. 997 k.c. podobną tezę postawił P. Księżak, który zaznaczył, że na tle tego przepisu brak jest podstaw do wyłączenia kosztów utrzymania z pojęcia „kosztów wychowania i wykształcenia”¹⁸¹. W konsekwencji, chociaż ustawodawca w dotychczasowym art. 997 k.c. (obecnie art. 997 § 1) nie wymienia *explicite* kosztów utrzymania, przepis ten obejmuje je swoim zakresem. Ta konstatacja prowadzi do wniosku, że pomimo użycia różnych sformułowań przepisy art. 997 § 1 i 2 k.c. cechuje w istocie ten sam zakres zastosowania, tj. oba dotyczą środków utrzymania oraz wychowania (w tym wykształcenia)¹⁸². Posłużenie się różnymi pojęciami wewnątrz jednego artykułu, które w rzeczywistości mają wręcz tożsame znaczenie, nie jest zabiegiem pożądanym, stąd wydaje się, że *de lege ferenda* obecny art. 997 § 1 k.c. powinien ulec zmianie.

Po drugie, użycie przez ustawodawcę pojęcia „obowiązku alimentacyjnego” niesie za sobą potrzebę uwzględnienia związanych z nim przepisów k.r.o., w szczególności dotyczących sposobu jego ustalenia i realizacji. Artykuł 135 k.r.o. przewiduje, że w ramach obowiązku alimentacyjnego zaspokojeniu podlegają jedynie usprawiedliwione potrzeby uprawnionego. W literaturze wyjaśnia się, że są to przede wszystkim potrzeby w zakresie koniecznej egzystencji¹⁸³. W tym kontekście można zadać pytanie: czy „obowiązek alimentacyjny”, który zaspokajać ma „usprawiedliwione potrzeby” może w ogóle przekraczać przeciętną miarę, skoro dotyczy tak rudymenarnych kwestii¹⁸⁴? Problem ten podkreśla to, że w judykaturze oraz doktrynie można spotkać się z poglądem wprost negującym taką możliwość¹⁸⁵. Poszukując odpowiedzi na powyższe pytanie, należy mieć na uwadze specyfikę realizowania przez rodziców obowiązku alimentacyjnego względem małoletniego dziecka. W takim przypadku obowiązuje zasada równej stopy życiowej¹⁸⁶. Stosownie do niej, jeżeli rodzice mają

¹⁷⁹ Podnosić można by było również, choć niezasadnie, że art. 997 § 2 k.c. ogranicza się wyłącznie do kosztów utrzymania.

¹⁸⁰ T. Domińczyk, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, art. 128, nt 8.

¹⁸¹ P. Księżak, *Zachowek...*, s. 319.

¹⁸² Wydaje się, że odmiennie: P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997, nt 8.

¹⁸³ A. Kawalko, H. Witczak, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021, art. 135, nt 4. Autorzy wskazują dodatkowo, że nie należy utożsamiać pojęcia „potrzeb usprawiedliwionych” z „potrzebami koniecznymi”.

¹⁸⁴ Tak też R. Kapkowski, *Problematyka obliczania zachowku w świetle ustawy o fundacji rodzinnej*, „Palestra” 2023/9, s. 33.

¹⁸⁵ Zob. wyrok SA w Krakowie z 4.10.2018 r., I ACa 10/18, LEX nr 2668659, w którym sąd uznał, że: „świadczenia alimentacyjne przekazywane na zaspokojenie usprawiedliwionych potrzeb nie przekraczają owej przeciętnej miary, w tym przypadku pozostają więc bez wpływu na wysokość zachowku należnego powódce”. Zob. też A. Sylwestrzak, [w:] *Kodeks...*, art. 997, nt 1 – „Przeciętnej miary nie przekraczają nigdy koszty poniesione w wykonaniu obowiązku alimentacyjnego, stąd uzyskane świadczenia alimentacyjne nie mogą być odejmowane zstępemu od zachowku”.

¹⁸⁶ Zob. np. uchwała SN – pełny skład Izby Cywilnej – z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976/9, poz. 184.

znaczne możliwości majątkowe i zarobkowe¹⁸⁷, co do których ustalany jest obowiązek alimentacyjny, to powinni zaspokajać potrzeby dziecka nawet na wyższym poziomie niż jego usprawiedliwione potrzeby¹⁸⁸. Co za tym idzie, w takim przypadku możliwe jest uzyskiwanie przez uprawnione dziecko świadczeń alimentacyjnych na wyższym poziomie, niż wynikałoby to z jego usprawiedliwionych potrzeb (w szczególności w zakresie kosztów wychowania)¹⁸⁹. W konsekwencji, na gruncie art. 997 § 2 k.c., *in abstracto* „obowiązek alimentacyjny” może więc przekraczać przeciętną miarę, choć nie można wykluczyć wystąpienia poważnych komplikacji w ustaleniu zakresu tego przekroczenia *in concreto*¹⁹⁰.

Po trzecie, problematyczne wydaje się ustalenie przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku oraz relatywnego środowiska do oceny jej przekroczenia¹⁹¹. Wspomniany już art. 135 k.r.o. nakazuje bowiem określić zakres świadczeń alimentacyjnych w odniesieniu do usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego oraz zarobkowych i majątkowych możliwości zobowiązanego. Dotyczy to zatem konkretnych potrzeb konkretnego uprawnionego oraz konkretnych możliwości konkretnego zobowiązanego¹⁹². Obiektywizacja przez odniesienie do przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku wydaje się istotnie utrudniona. Nie oznacza to jednak, że badanie takie nie jest możliwe. W istocie bowiem regulacja ta ukazuje pierwotny sens wprowadzenia do Kodeksu cywilnego art. 997. Jak zaznaczał Janusz Pietrzykowski, celem tej instytucji jest usunięcie skutków nieuzasadnionego uprzywilejowania jednego ze zstępnych w stosunku do innych zstępnych uprawnionych do zachowku¹⁹³. W konsekwencji badanie przeciętnej miary przyjętej w danym środowisku w kontekście art. 997 § 2 k.c. odnosić się powinno wyłącznie do stosunków panujących wewnątrz danej rodziny. Za takim stanowiskiem przemawiają przede wszystkim względy prakseologiczne. Odnalezienie bowiem innego zobowiązanego, którego zarobkowe i majątkowe możliwości byłyby co najmniej bardzo zbliżone, wydaje się być zadaniem niewykonalnym, w szczególności z uwagi na informacje, jakie byłyby w tym przypadku konieczne. Za dalece niewystarczającą uznać należy informację, że inna rodzina żyje na „podobnym poziomie”. Ocena, czy art. 997 § 2 k.c. znajdzie zastosowanie, powinna zatem koncentrować się na ustaleniu zarobkowych i majątkowych możliwości danego zobowiązanego (spadkodawcy) oraz na określeniu w odniesieniu do nich, czy któryś z jego zstępnych był traktowany w sposób uprzywilejowany w stosunku do innych.

¹⁸⁷ Tak zapewne będzie w przypadku osób zamierzających skorzystać z instytucji fundacji rodzinnej.

¹⁸⁸ Ponadto Rafał Kapkowski słusznie wskazał na tzw. umowy alimentacyjne, które ustalałyby znacznie wyższe świadczenia niż potencjalnie zasądzone w wyroku sądowym. Zob. R. Kapkowski, *Problematyka...*, s. 33.

¹⁸⁹ A. Kawalko, H. Witczak, [w:] *Kodeks...*, art. 135, nt 4.

¹⁹⁰ Problem ten występował również na gruncie dotychczasowego art. 997 k.c. Szerzej P. Księżak, *Zachówek...*, s. 320.

¹⁹¹ Nie jest to zresztą problem nowy. Zob. B. Kordasiewicz, *Zachówek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1095.

¹⁹² Tak też P. Księżak, [w:] *Kodeks...*, art. 997, nt 9.

¹⁹³ J. Pietrzykowski, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz*, red. Z. Reisch, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, I. Bielski, Warszawa 1972, s. 1914–1915.

Po czwarte, mimo niejednoznacznej treści art. 997 § 2 k.c. należy podkreślić, że – analogicznie jak dotychczas – zaliczeniu na poczet zachowku podlegać będzie jedynie nadwyżka kosztów związanych z obowiązkiem alimentacyjnym, która przekracza przeciętną miarę, a nie pełne koszty alimentacyjne poniesione przez fundację rodzinną¹⁹⁴.

Należy zaznaczyć, że niezależnie od zarysowanych powyżej potencjalnych problemów nowe brzmienie art. 997 k.c. to niewątpliwie krok w dobrą stronę, co przyczynić się może do większego niż dotychczas zastosowania tego przepisu. Istotny czynnik, który może mieć na to wpływ, stanowi również grupa podmiotów, do których w istocie kierowany jest art. 997 § 2 k.c., czyli przedsiębiorców (z reguły osób posiadających większy majątek¹⁹⁵).

4. Podsumowanie

Powyższy podrozdział kończy pierwszą część niniejszego artykułu. Z dotychczasowych rozważań wynika, że nowe przepisy wprowadzone ustawą o fundacji rodzinnej mogą doprowadzić do powstania licznych wątpliwości natury jurystycznej oraz praktycznej w toku ich stosowania. Mimo wskazywanych mankamentów stwierdzić należy, że omawiane regulacje były konieczne, aby dostosować przepisy o zachowku do nowo powstałej instytucji służącej sukcesji, jaką jest fundacja rodzinna. W części drugiej artykułu przedstawione zostaną kolejne kwestie związane z tytułowym zagadnieniem, w tym problematyka: majątku doliczanego oraz wyłączonego od doliczania do spadku na potrzeby obliczania zachowku, kolejności zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku oraz umowy o zrzeczenie się zachowku. Główną oś rozważań stanowić będzie jednak analiza nowego art. 997¹ k.c.

Bibliografia

1. Alexy R., *Theorie der Grundrechte*, Baden-Baden 1985.
2. Arnold N., *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht. Änderungen durch das ErbRÄG 2015 und die EU-ErbVO*, Der Gesellschafter 2015, z. 6.
3. Bender P., *Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16*, Rejent 2018, nr 5.
4. Bokwa K., Jarosz I., *Modernizacja prawa spadkowego na przykładzie prawa austriackiego. Spojrzenie krytyczne*, Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia 2017, nr 3.
5. Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013.

¹⁹⁴ Tak na gruncie nowej regulacji np.: J. Kuźmicka-Sulikowska, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023, art. 997, nb 5; na gruncie poprzedniej regulacji np.: B. Kordasiewicz, *Zachowek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1095; J. Ciszewski, J. Knabe, [w:] *Kodeks...*, art. 997, nt 3; M. Załucki, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6, *Spadki (art. 922-1087)*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2019, art. 997, nt 3.

¹⁹⁵ Jak wskazywał B. Kordasiewicz na gruncie dotychczasowego art. 997 k.c., przepis ten znajdował w istocie zastosowanie w rzadkich przypadkach spektakularnie wysokich kosztów wykształcenia, np. uzyskiwanego poza granicami kraju. Zob. B. Kordasiewicz, *Zachowek*, [w:] *System...*, t. 10, *Prawo...*, s. 1095.

6. Borysiak W., *Ochrona członków rodziny spadkodawcy*, *Zeszyty Prawnicze* 2008, nr 2.
7. Borysiak W., *Recenzja – Rudolf Welsler, Die Reform des österreichischen Erbrechts: Gutachten, Bd II/1, Verhandlungen des Siebzehnten Österreichischen Juristentages, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2009, Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2011, z. 2.
8. Bydliński F., *System und Prinzipien des Privatrechts*, Wien 2013.
9. Ciszewski J., Knabe J., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. P. Nazaruk, LEX/el. 2023.
10. Cornelius E., *Zuwendungen an Stiftungen und Pflichtteilsergänzung*, *Zeitschrift für die Steuer- und Erbrechtspraxis* 2006, z. 7.
11. Dauner-Lieb B., *Bedarf es einer Reform des Pflichtteilsrechts?*, *Deutsche Notar-Zeitschrift* 2001.
12. Deischl A., *Familie und Stiftung*, München 2000.
13. Domińczyk T., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011.
14. Dutta A., *Von der pia causa zur privatnützigen Vermögensbindung: Funktionen der Stiftung in den heutigen Privatrechtskodifikationen*, *Rabel Journal of Comparative and International Private Law* 2013, nr 77, z. 4, <https://doi.org/10.1628/003372513X671345>.
15. Dutta A., *Will-Substitutes in Germany*, [w:] *Passing Wealth on Death: Will-Substitutes in Comparative Perspective*, red. A. Braun, A. Röthel, Oxford 2016.
16. Dworkin R., *Taking Rights Seriously*, London 1978.
17. Dybowski M., *Ronalda Dworkina koncepcja zasad prawa*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2001, z. 3.
18. Eccher B., *Die österreichische Erbrechtsreform*, Wien 2016, <https://doi.org/10.33196/9783704674517>.
19. Fröhlich N., *Die selbständige Stiftung im Erbrecht. Familienstiftung, Pflichtteilsergänzung, Erbvertrag, Vor- und Nacherbfolge*, Baden-Baden 2004.
20. Gizbert-Studnicki T., *Konflikt dóbr i kolizja norm*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1989, z. 1.
21. Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, *Państwo i Prawo* 1988, nr 3.
22. Górniak K., *Sukcesja przedsiębiorstwa na wypadek śmierci przedsiębiorcy*, Warszawa 2023.
23. Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990.
24. Henrich D., *Familienerbrecht und Testierfreiheit im europäischen Vergleich*, *Deutsche Notar-Zeitschrift* 2001.
25. Ihle J., *Stiftungen als Instrument der Unternehmens- und Vermögensnachfolge – Teil 1*, *Rheinische Notar-Zeitschrift* 2009, z. 11.
26. Jarosz S., *Glosa do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 25 lutego 1999, K. 23/98*, *Państwo i Prawo* 1999, nr 9.
27. Jud B., *Privatstiftung und Pflichtteilsdeckung*, [w:] *Festschrift Rudolf Welsler zum 65. Geburtstag*, red. C. Fischer-Czermak, A. Kletecka, M. Schauer, W. Zankl, Wien 2004.

28. Jud-Zöchling B., *Nochmals: Privatstiftung und Pflichtteilsrecht nach dem ErbRÄG 2015*, Zeitschrift für Stiftungswesen 2017, z. 3.
29. Junius-Morawe R.M., *Zur Legitimität der Familienstiftung*, Wiesbaden 2022, <https://doi.org/10.1007/978-3-658-36607-0>.
30. Justyński T., *Spadkowe prawo, umowy dotyczące spadku, umowa o zrzeczeniu się prawa do zachowku, umowy mortis causa. Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2018, nr 11.
31. Justyński T., *Zrzeczenie się zachowku. Glosa do wyroku TK z dnia 25 lipca 2013 r., P 56/11*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2019, nr 3.
32. Kalss S., *Stiftungsland Österreich – Aktuelle Entwicklungen und Tendenzen*, aktualiz. M. Eiselsberg, J. Zollner, Wien 2009.
33. Kalss S., *The Interaction Between Company Law and the Law of Succession – A Comparative Perspective*, [w:] *Company Law and the Law of Succession. Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law*, red. S. Kalss, Cham 2015, https://doi.org/10.1007/978-3-319-18011-3_1.
34. Kapkowski R., *Problematyka obliczania zachowku w świetle ustawy o fundacji rodzinnej*, Palestra 2023, nr 9.
35. Kaser M., *Das römische Privatrecht*, t. 2, München 1975.
36. Kathrein G., *Die Reform des österreichischen Erbrechts 2015 – Rechtspolitische Ziele*, [w:] *Erbrecht NEU*, red. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, Wien 2015.
37. Kawałko A., Witczak H., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021.
38. Klampfl C., *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht nach der Erbrechtsreform 2015 – der „neue“ Rechtsrahmen zur Berücksichtigung stiftungsnaher Transaktionen*, Journal für Erbrecht und Vermögensnachfolge 2015, z. 4.
39. Klampfl C., *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht*, Wien 2018.
40. Kohler J., *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. Erster Band: Allgemeiner Teil*, Berlin 1906.
41. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001.
42. König C.M., *Die Stiftung als Instrument der Nachlassplanung*, Tübingen 2018.
43. Kordasiewicz B., *Zachowek*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015.
44. Kozłowski K., *Prawo dziedziczenia w świetle postanowień Konstytucji RP – zarys instytucji*, Białostockie Studia Prawnicze 2017, t. 22, nr 4, <https://doi.org/10.15290/bsp.2017.22.04.04>.
45. Krysik A., [w:] *Ustawa o fundacji rodzinnej*, red. A. Krysik, Warszawa 2023.
46. Krysik A., *Fundacja rodzinna – nowy instrument prawny w sukcesji mienia*, Temidium 2023, nr 3.
47. Księżak P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. serii K. Osajda, red. tomu W. Borysiak, Legalis/el. 2024.
48. Księżak P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, *Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2013.
49. Księżak P., *Glosa do uchwały SN z dnia 17 marca 2017 r., III CZP110/16*, Rejent 2017, nr 9.

50. Książak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012.
51. Kuźmicka-Sulikowska J., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2023.
52. Kwaśnicka L., [w:] *Ustawa o fundacji rodzinnej. Komentarz*, red. P. Grabowski, D. Leszczyk, Warszawa 2023.
53. Leszczyk D., [w:] *Ustawa o fundacji rodzinnej. Komentarz*, red. P. Grabowski, D. Leszczyk, Warszawa 2023.
54. Limberg J., *Privatstiftung und Erbrecht*, Wien 2006.
55. Machnikowski P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021.
56. Moszyńska A., *Prawo spadkowe w nieznanym projekcie kodeksu cywilnego*, Z *Dziejów Prawa* 2017, t. 10.
57. Müller K., Aschauer E., *Aktuelle Bewertungsfragen im Pflichtteilsrecht bei der Gestaltung der Unternehmensnachfolge*, *Journal für Erbrecht und Vermögensnachfolge* 2021, z. 1, <https://doi.org/10.37942/jev202101000401>.
58. Niezbecka E., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2008.
59. Otte G., *Das Pflichtteilsrecht – Verfassungsrechtsprechung und Rechtspolitik*, *Archiv für die civilistische Praxis* 2002, z. 202, nr 2.
60. Paluch A., *System zachowku w prawie polskim – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2015, nr 2.
61. Partyk A., Partyk T., *Cel instytucji zachowku*, LEX/el. 2019.
62. Pawliczak J., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Domański, J. Słyk, Legalis/el. 2022.
63. Pazdan M., [w:] *Kodeks cywilny, t. 2, Komentarz do artykułów 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021.
64. Pietrzykowski J., [w:] *Kodeks cywilny, t. 1, Komentarz*, red. Z. Reisch, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, I. Bielski, Warszawa 1972.
65. Rawert P., *Die Stiftung als Familiengesellschaft (?) – Zur Virtualisierung gesellschaftsrechtlicher Strukturen durch das Stiftungsrecht*, *Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht* 2018, z. 6.
66. Rawert P., Katschinski R., *Stiftungserrichtung und Pflichtteilsergänzung*, *Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge* 1996.
67. Rejmer M., *Wpływ rozszczenia o zachówek na skuteczność sukcesji przedsiębiorstwa*, [w:] *Ius et Ratio. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Skowrońskiej-Bocian*, red. W. Borysiak, A. Gołaszewska, M. Olechowski, J. Wierciński, Warszawa 2022.
68. Röthel A., *Pflichtteil und Stiftungen: Generationengerechtigkeit versus Gemeinwohl?*, *Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge* 2006, z. 1.
69. Schauer M., *Hinzu- und Anrechnung von Schenkungen*, [w:] *Praxishandbuch des neuen Erbrechts*, red. P. Barth, U. Pesendorfer, Wien 2016.
70. Schauer M., *Intergenerational transfer of wealth from a comparative perspective. Different solutions to a complex problem*, *Ricerche Giuridiche* 2013, nr 2.

71. Schauer M., Motal B., Reiter S., Hofmair M., Wöss S., *Erbrechtsreform: Paradigmenwechsel oder Window Dressing?*, Journal für Erbrecht und Vermögensnachfolge 2015, z. 2.
72. Schauer M., *Pflichtteilsrecht einschließlich Gestaltung der Pflichtteilsdeckung*, [w:] *Erbrecht NEU*, red. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, Wien 2015.
73. Schewe M., *Die Errichtung der rechtsfähigen Stiftung von Todes wegen*, Berlin 2004.
74. Schiffer K.J., *Zur Rechtsprechung – Die Dresdner Frauenkirche, die Stiftung und der Pflichtteil*, Neue Juristische Wochenschrift 2004, z. 57.
75. Skowrońska-Bocian E., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011.
76. Skowrońska-Bocian E., *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004.
77. Smith A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London 1776 [tłum. M. Stirner, przedruk Köln 2009].
78. Smoter K., *Zachowek jako ograniczenie swobody testowania*, Państwo i Prawo 2013, nr 9.
79. Steffek M.-A., *Die Anforderungen an das Geschäft von Todes wegen*, Baden-Baden 1996.
80. Sylwestrzak A., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, LEX/el. 2023.
81. Sylwestrzak A., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2022.
82. Szpunar A., *Uwagi o obliczaniu wysokości zachowku*, Rejent 2002, nr 4.
83. Tabęcki C., *Ustalenie, obliczanie i dochodzenie zachowku według prawa spadkowego*, Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1948, nr 6.
84. Tabęcki C., *Zachowek według kodeksu cywilnego*, Nowe Prawo 1965, nr 10.
85. Torggler J., *Stiftungsvorstand und Begünstigter – Gewaltentrennung in Theorie und Praxis*, [w:] *Privatstiftungen, Gestaltungsmöglichkeiten in der Praxis*, red. W. Gassner, P.E. Göth, B. Gröhs, M. Lang, Wien 2000.
86. Umlauft M., *Privatstiftung und Pflichtteilsrecht – eine Replik auf Zöchling-Jud*, Notariatszeitung 2023, z. 12.
87. Welser R., *Der Erbrechts Kommentar §§ 531–824 ABGB*, Wien 2019.
88. Welser R., *Die Reform des österreichischen Erbrechts*, Wien 2008.
89. Werner O., *Stiftungen und Pflichtteilsrecht – Rechtliche Überlegungen*, Zeitschrift zum Stiftungswesen – Wirtschaft, Steuern, Recht 2005.
90. Werner R., *Stiftungen als Instrument der Pflichtteilsvermeidung*, Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge 2007.
91. Wiórek P.M., *„Ciemna strona” fundacji rodzinnej? Uwagi z perspektywy prawa niemieckiego*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2021, nr 11, <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2021.11.2>.
92. Wiórek P.M., *Czy istnieje potrzeba wyodrębnienia w ramach prawa handlowego i prawa spółek prawa przedsiębiorstw i spółek rodzinnych? Uwagi ogólne z perspektywy prawa niemieckiego i austriackiego*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2023, nr 6, <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2023.6.2>.

93. Wróblewski J., *Le rôle des principes du droit dans la théorie et l'idéologie de l'interprétation juridique*, Archivum Iuridicum Cracoviense 1984, nr 17.
94. Załucki M., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, t. 6, Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2019.
95. Załucki M., *Przyszłość zachowku w prawie polskim*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2012, z. 3.
96. Załucki M., *Wydzielczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010.
97. Zimmermann R., *Mandatory Family Protection in the Civilian Tradition*, [w:] *Comparative Succession Law, t. 3, Mandatory Family Protection*, red. K.G.C. Reid, M.J. de Waal, R. Zimmermann, Oxford 2020, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198850397.003.0022>.
98. Zollner J., Pitscheider R., *Pflichtteilsrechtliche Aspekte einer Begünstigtenstellung, Eine erste Einschätzung der Änderungen durch das ErbRÄG 2015*, Die Privatstiftung 2016, z. 1.